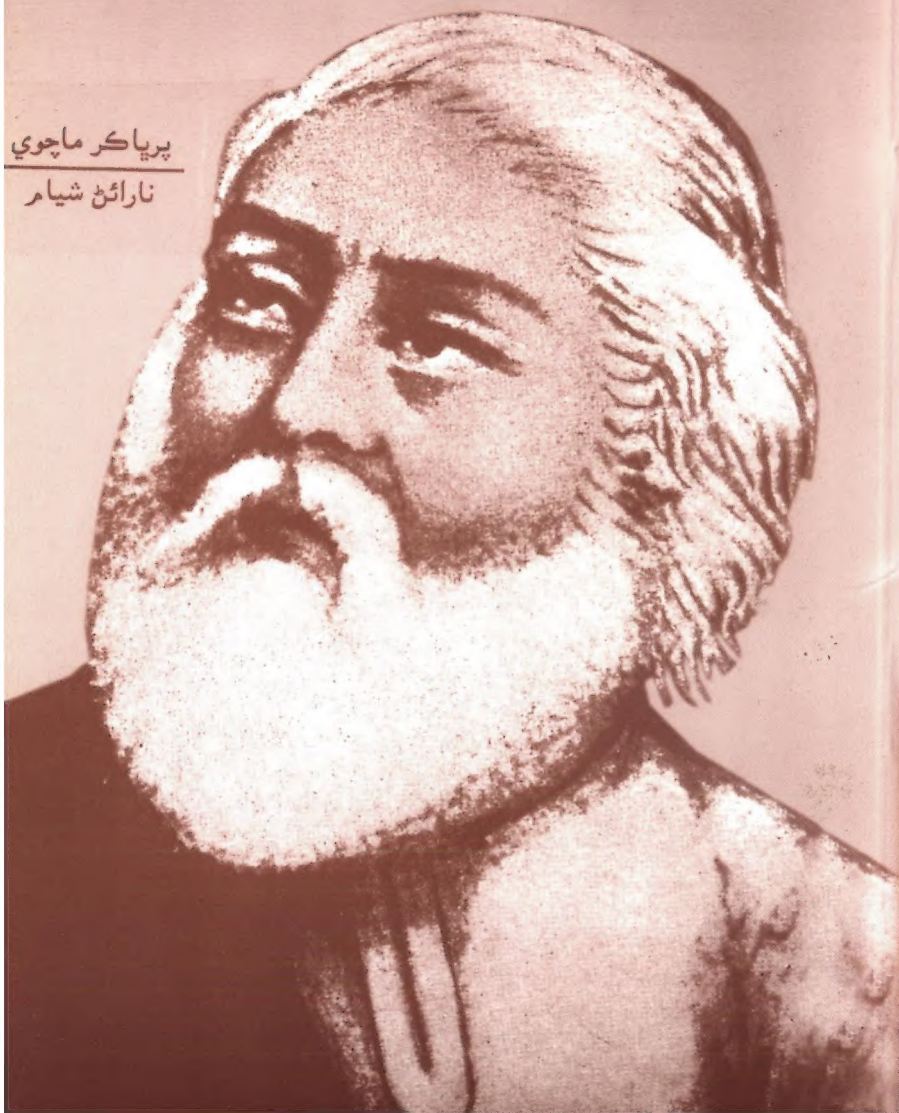

کیر

پریا کر ماچوی
نارائن شیام

ڪير

ليکڪ: پرياکر ماڇوي
سنڌيڪار: نارائن شيام

سنڌ ادبي اڪيڊمي ڪراچي

ڪتاب جو نالو: ڪبير

ليکڪ: پرياکر ماڇوي

سنڌيڪار: نارائن شيام

ڪتاب نمبر: ۱۸

ڇاپو پهريون: ڀارت ۱۹۸۰ع

ٽيون: سنڌ ۲۰۰۲ع

ڳاڻيٽو: هڪ هزار

ڇپائيندڙ: سنڌ ادبي اڪيڊمي

۵ ڇيري هيٺ: شيخ سلطان ترست

سول لائينز ڪراچي

سرورق ۽ تصوراتي ڇاڪو

قيمت: چاليهن روپيا

جن روح ۾ رب

هندو ڪهون توهون نهن مسلمان پي ناهين.
پالڇ تتوڪا پوتلا، غيبي ڪلي ماهين.
-ڪبير-

دنيا ايڪويهين صديءَ جي چائنٽ تي بڻي آهي. ۱۹۹۹ع
ويهين صدي جو آخري سال آهي ۽ اڄ جي دنيا کي Global Village
جي نالي هڪ ڳوٺ ڪري سڏجي ٿو، منهنجي حساب ۾ دنيا
سڪڙجي هڪ ڊيليءَ وانگر ريڊيو ۽ موبائيل فون جي صورت ۾
اسان جي ڪمسي ۾ پئي آهي. ڪمپيوٽر انٽرنيٽ، فيڪس ۽
سپرسانگ جيٽ، بليٽ ترين وغيره وغيره حيرت ۽ عجب ۾
وجهندڙ ڪلوننگ ذريعي ماڻهو سرجشهار ته بڻجي ويو آهي، پر
پنهنجي سياسي، سماجي، نفسياتي ۽ مذهبي مت ڀيڻ کي وڃي ٿو
ڏينهن ڏينهن منجهائيندو. بس پاڻ جوڙيل هڪ ڪورئيزي جو چار
آهي، جنهن ۾ پاڻ ئي ڦاسي پيو آهي. روز نوان فلسفہ حيات ازس
نڪرن ٿا ۽ ماڻهو الله کي ويجهو ته ڇا ويتر پري پوندو وڃي ٿو.
هڪ ٻي ڪي ساز، نفرت، ڪروڙ ۾ ڪٽيندو، ماريڻدو، ڊاهيندو،
دنيا کي منن ۾ ميساريندڙ بڻجي ويو آهي. اتي ۱۵-۱۶ صديءَ جو
ڀڳت ڪبير اڄ به عجب ۽ تپرس ۾ تڪيندو رهي ٿو، جنهن هن

سڀني مونجهارن کي پهريون دفعو سنواري سرل ڪري پيش ڪيو هو.

He is the first torch bearer in the path of clear spiritual thinking and set an exact target for man on earth.

هي ئي سرموڙ روحانيت جو سرچمو آهي، سڀني پر اتر، شد، پاڪ، ڌوئي-پيائي ۽ وهمن وسوسن کان آجو روحانيت جو سج. ڪٻير صاحب ئي صحيح معنيٰ ۾ موحد (هڪ رب کي مڃڻ وارو) آهي، جيڪو هميشه خالق جي عشق ۾ غرق رهي ٿو، پنهنجي سڃاڻ ڳولي رب کي پائي وٺي ٿو. عاشق ۽ معشوق جو وصال، روح مان رب ۾ جذب ٿي نور ٿيڻ وارن کي ئي موحد چئجي ٿو. هو دک سک، نيڪي ٻڌي، فائدي نقصان، غم خوشي کان مٿي رهي پاڻ ۾ ئي تڪميل ڳولهي وٺي ٿو. کيس تعريف ۽ گلا يا راجائي ۽ گداگري جو غم ۽ خوشي نٿي چڱي سگهي. هو پاڻ ۾ ئي آئندڙ پائي وٺي ٿو، تنهائي، محفل جو محتاج ناهي، پر ان حالت کي بيان نٿو ڪري سگهجي. سندس لفظن ۾:

جو ديکي سو گهي ناهين، گهي سو ديکي ناهين.

مذھبي جهڳڙن ۾ ڪڏهن به الله کي پائي نٿو سگهجي، رب ته دل اندر هر هڪ ۾ وسي ٿو. اسين ان کي ريتن رسمن ۽ ٻاهرين ڪريا ڪرمن ۾ ڳولهي، هڪ ٻئي کي غلط چئي دنگا فساد ڪري اجايو خون وهايون وڃيا. (سڀ کان وڌيڪ رتوچاڻ دنيا ۾ مذهبي جنگين ۾ ٿيو آهي) ان سان ته رب راضي نٿو ٿئي جو،

”مذهبن ملڪ ۾ ماڻهو منجهايا.“
-سچل-

خود ئي پيار آهي. اهو پڳتي (سڄي عشق) ذريعي ئي اندران، مرشد جي مدد سان پاڻي سگهجي ٿو. ٻيو ڪوبه ذريعو طريقو، فلسفہ حيات يا ساڌن عبث آهي، اجايو آهي، بس اصل پاڻ جاڳائڻو آهي. دنياوي غفلت ڇڏي اندر ليئو پاڻي لال لهڻ لاءِ ڪنهن مرشد مشايدار جي داوَن وٺي سڄي پريم پيار سان اها وٽ حاصل ڪرڻ، ڪن نصيبن وارن جي واري ۾ اچي ٿي.

جئون تلون ۾ تيل هئ. جئون چڪمڪ ۾ آڱ،
تيرا سائين تجھ ۾ بستي، جاڳ سڪين تو جاڳ.
-ڪبير صاحب-

ماڻهوءَ جي اصل عظمت بس ماڻهو ٿيڻ ۾ ئي آهي. بهترين مطالعو ”ماڻهو“ ئي آهي ۽ دل آشڪار ٿي پاڻ سڃاڻڻ کان وڌيڪ ڪو فهر ڪونهي. پرين پائڻ جو، اهوئي آهي لطيفي ست جو مطلب ”اي چڪو ٻيو فهر جنهن سان پسجي پرينءَ کي.“ ته ان فهر کي عام ۽ عالم آشڪار ڪرڻ وارو پهريون سڄار ڪبير ئي آهي. فقط ڪبير پڳتي تحريڪ جو مهندار، هندو مسلمانيءَ کان پري سچ ۽ اصل کي هنس جهڙي جهنب سان ڪوڙ ۽ ٻيائي کان الڳ ڪرڻ وارو سالڪ ڪاهوڙي، سنت ڪبيرا سندس ستون ئي وڏي واڪي ”حق“ جو اعلان آهن. ذرا پيار سان پڙهون، پرجهون، ڪڙهون ۽ ڪيون. ها رهڻي نه ڪهڻي!

”ان ڪهڻي ڪيو ڪوهر، جو رهڻي رهيو نه سڀرين!“

ته سڄي سڪ سان سالڪ جي رهڻي رهي ئي مالڪ ملي سگهندو، جي هو پاڻي.

ايڪ نرنجن، الله مڙا هندو ترڪ دوهون نهين نيرا
 (خدا کي سڀ جو خالق مالڪ هڪ ڪري سڀ جو ساڳيو
 مالڪ سمجهي انسان پر وحدت ڏسجي).

**

اوڌو ڀولي ڪو ڪهر لاوي سوچن هر ڪو ڀاوي
 سرت نرت سون ميل ڪري انحد ناد بهايو
 (مرشد في بلبل بندي کي حق لاءِ اندر کڻي اندرون الاهي ڪلهي
 شان ملائي سگهي ٿو).

**

پجهه گوشت پڙل مت جا به مانس جنم نڪا ايهي لاه
 (ان مالڪ کي هميشه ياد ڪريو اتي ڇوڪل ڪيو پاڻ ڇڏيو
 ته هو پنهنجو ڪري).

**

انتر ميل جي تيرت ناوي تس هيڪند، نه جانا،
 لوڪ پتھني ڪچو نه هووي، ٺاهي زار امانا،
 (تان ۽ اڃا ئي وغيره وڌار اندر پر مولدا ته تيرت ڪنن تان
 ڪجهه نه ورتو ۽ نه ئي ماڻهن جي مڃتا سان الله مڃندو).

پروفيسر ناگپال

مهاڳ

منهنجي دوست ڏاڪٽر پوپاڪر ماجري، هن ننڍڙي
 ڪتاب ۾ پنڌرهن صديءَ جي ۽ ۱۰۰۰ هان ڌارمڪ سکيا ڏيندڙ
 ڪبير جو نهايت عمدو احوال ڏار آهي. هن وڏن ڌرمن —
 هندو ڌرم ۽ اسلام جي وچ ۾ ڇڪتاڻ هئي. ڪبير ٻنهي جي
 لي معنيل ريتنن وچن کي سخت لڪڻ چوڻي ڪوٺي ۽ ٻنهي
 جي هڪ ۽ ساڳئي، وڏل مقصد پارس سکيا، ڏيڻ ڌرمي کين
 هڪ ٻئي جي قريب آڻڻ جي ڪوشش ورتي. هو ڌار جو
 سڄو پڪڙ هئو، ڌار جو هن موجب نه وهڻو جو اوتار هئو،
 نه سکڻ هئو ۽ نه ساڪار. سندس ڌار مسلمانن جي رخصت کان
 ڪڍڻ نه طرح بدليل نه هئو. سندس عملي سکيائڻ جو زور
 اخلاقي چال چلڪم تي ۽ سڀني عقيدن جي ڪندن ڪوٺ
 تي هئو. ڌار لاءِ ڀرل ۽ پڳتيءَ جي وشو ۾ سندس بولي
 ملي ۽ سڃاڻي آهي پر سماج سُڌاري جي متعلق اها نهايت
 سخت ۽ پڙڪائيندڙ ڳالھ پوي. نانڪ ۽ ٻين نيڪ گون کي
 هن ڪاڻ امام ڪهڻي عزت هئي. هو هندن جي جاءِ پارس
 واري سرشتي جو سخت لڪڻ چمن هئو. مورتي پوجا، اولادن
 ۾ وڃائڻ ۽ نورف ايمان ڪوٺ سان ٻولڻ ۾ الجھ ڦل ملڻ
 جهڙن ويچارن جي سخت مخالفت ڪئي آڻائين. اولورني
 مسلمانن کي سندن مسجدن جي سخت ٻوڏلڳي، سڀ
 ڪرائڻ، ٻالڪ، نماز، روزن وغيره لاءِ چيو. آڻائين.
 ڪبير جي شاعريءَ جي عظيم سندس شخصي روحاني
 آزمودني ۽ بلند بيماليءَ ۾ آهي جنکي هو امام مليش بولي

۾ غڙ ڏسڻي نه وئي بلڏاڻ گهري آو. ٻي مطلب ريتن رستن
 ٿي وار ڪرڻ مهل. هڏو ٺاهيم ڀڳت آڳرو آهي. پر ساڳئي
 وقت منجهس ڪنهن به قسم جي ڳڻتي نه آهي. پورن ٻارن
 جي پورن ٻارن ۾ هڏو پنهنجي بلنديءَ تي آهي. — هي
 سڀئي هڪئي شَي آهي ته ڪنهن ڪنهن ٻار ڪري ٿو. پوئين
 جي اڪثر بنا ٺهندو هي سڀڪار سڀڪار سڀڪار آهي ته
 'وڏو' وڏو ٿي ٿو ويٺو آهي. مٿس ڪو به منتڙ نه ٿو هلي
 دام کان وڌيڪ ڇڏي نه سگهندو ۽ جي چيئنڊو نه ڏي-والو
 ٿيندو.

ٻارن ٻاري لاءِ اهڙي گهري ٻارن جو تصور صوفين جي
 عمق سان ڏهڻي مٿاهين رکي ٿو.

رستڻي ڪرڻ لاءِ سڀني لاءِ سڀني جو احساس
 ڪيو ڪي ٺاهڻ پوئين وٽان مليو. ٻارن خود پوئين کي نه
 ڇڏيو آهي. هن محسوس ڪيو آهي ته پوئين به پڳتي به
 ايترو پورن کي نظر انداز ڪري هڪ پوئين جي ٻارن ۽ وڏي
 تي خواهه ڪندو زور ڏين ٿا. هڏو سڀڪار ٻارن سان سڀڪار
 مٿاهين جي حق ۾ هڏو.

پوئين لاءِ ڪي ڪن پوئين.

ڪا به ڪم نه ڏاڙهان.

ڪلتي لاءِ سڀڪار. ڪلندي

سڌو روپ ٺاهيان!

هر طرح جي آبي سان پوريءَ طرح هڪ ڪلتي سندس
 ايترو پڳتيءَ جو پوئين شرط آهي. چوي ٿو:

هي گهر آهي پورن جو، ٺاهڻو گهر ٺاهي

پوئين اندر گهرڻ کان، ٻي تي سڀڪار لاهي!

ا.ي. آلدريهل چوي ٿو: 'ڪبير' پٽاندرو ايسور جو گڻ ڪم
روپ سان چُر پُر يا هلچل آهي. چُر پُر جي علامتن ذريعي ئي
هڙ اها ڳالهه آسان ڪي ٻڌائڻ جي ڪوشش ڪري ٿو جهڙوڪ
ٺاڇ ۽ پور جي ٿور ۾ ٻڌل ڪاٺياڻ جي اُٺاڻي پينگهه جي
بند جديد تصويرون ڏانهن سندس سائده اشارو.

مذبه ڪال جي پارٽي جهون ۽ ساهتم تي ڪبير جو نام
گهڻو اُٿو پيو. هنديءَ ۾ سندس شخصيت جي عظمت فقط
پکيٽيءَ جي نبيءَ پرتاليءَ جي هڪ ٻئي پکيٽ ڪوي لئسنداس
سان پيئي سگهجي ٿي.

ڊاڪٽر ماچوي هن ڪتاب ۾ هن سبب ڪويءَ جيڪا
مذهبن ۾ پودا شمس پوداري جذبي جي واڌاري، سماج سڌار
۽ آدي گهوانيءَ جي ڏس ۾ مدد ڏئي انجو عمدو بيان ٿيل
آهي. لاشڪ وشو ڌرم خواه اعليٰ آدب جا ڪاٺي انهي
موجها ڪندا.

هزاري پراساد دونهي
ٽنگور پرونيسور
آف انڊين لٽريچر

پنجاب يونيورسٽي
چنڊيگرهه - ۱۴
۲۰ آڪٽوبر ۱۹۶۷

حياتي

ڪمبر جي باري ۾ مليل لارڻي، تفصيلن تي واپس جي
مڪجهڙائي، دستخط ۾ ڪا به ٿي آهي. تاريخ لوڻن، ساهڪ
ودوان، خواه ڪمبر پٺي سڀني جا جدا جدا راپا آهن ۽
ڪمبر جي والي ۽ ۾ خود سندس باري ۾ آندروني ٿاڻي ٿاڻي
گهٽ آهي. پوءِ ۾ قصن ڪهاڻين سميت جيڪي ڪجهه
ملي سگهيو آهي انجي آڌار تي پسندين زندگي ۽ جي ڪاڪي
پيش ڪرڻ لاءِ ڪوشش ضروري آهي.

ڪمبر جي هڪ مصرع ۾ ٻن سٽن ڪوٺڻ چئبو ۽ لامدبو
لاه ڪمبر جي ڪروڙ طور هڪ لکيل حوالو آهي. چئبو
ٻارهن صديءَ ۾ ٿي گذريو آهي ۽ لامدبو ٽيهن صديءَ ۾.
سن ۱۵۹۶ع ۾ لکيل اکين اڪيري ۾ ڪمبر جو نالو هڪ
گذاري ويل مهاڻا طور آهي. پتي طرف مولوي غلام سرور
پنهنجي عزت الاصف ۾ ۱۵۹۴ع ڪمبر جي جنم جو سال
ڪري ڄاڻايو آهي جو غلط لکي ٿو. ڪمبر ڇهين ٻوڏ
جنهن واسطي ڪمبر سمورن وادن کي وڏي عزت آهي
نهن ۾ ڪمبر جي جنم جو سال ۱۳۹۸ع ڏنل آهي جو ٻي
ممڪن نٿو لکي. فقط ايترو سو ڪنهن طرح ٻڪ سان چئي
سگهجي ٿو ته ڪمبر پنڌهين صديءَ ۾ رهندو هئو. ان ڳالهه
جي پٺيان ان عام عقدي سان به ٿئي ٿي ته ڪمبر سڪندرو
لوديءَ جو همعصر هئو ۽ سائين ملهو هئو. لوڪس پستانلڊ
سڪندر لودي سن ۱۳۹۴ع ڌاري ڪاشي ۾ آيو هئو.
آرڪيالاجيڪل سروي آف انڊيا موجب ٻيئي ڄاڻ آهي لودي

جي ڪٽيڙي سن ۱۴۵۰ع ۾ ڪٽيڙو شاه جو مشهور ٺهرايو هئو. تنهن هوندي به ڊاڪٽر رام ڪمار ورما جو خيال آهي ته بجلي خان ڪٽيڙو جو مشهور نه پر هڪ يادگار جوڙايو هئو ۽ ڪٽيڙو جي تاريخ جيڪا آرڪيالاجيڪل سروي آف انڊيا ۾ ڏنل آهي سا ڏڪيماڙيءَ جي آهي.

عام عقيدو آهي ته ڪٽيڙو رامانند جو شش هئو، جيڪو ٽيڪ ڊاڪٽر پندارڪو ۽ ڊاڪٽر موهن سنگھ الهن نيا مهمن. ڪريشن رامانند جي جنم جو سال ۱۲۹۸ع ڪري ڄاڻايو آهي. باقي پاسي فوٽهار ۽ ڪي ۱۴۰۰ع ۽ ۱۴۷۰ع جي وچ ۾ سمجهن ٿا. ڊاڪٽر گوولڊ ٽرگيسٽ سموري موجود مواد جي چنڊچاڻ ڪرڻ بعد ان نتيجي تي پهتو آهي ته ڪٽيڙو ۱۳۹۸ع ۾ ڄائو هئو. الهن سڀني مختلف نظرين مان ظاهر آهي ته ان باري ۾ هڪ ذريعي بطور ڪمڏي نه لڌائي آهي.

ڪٽيڙو نالو مٿس هڪ قاضيءَ رکيو هئو جيڪو ڪي نوان کولڻ سان هيءَ عربي لفظ سامهون آيو جيڪو معنيٰ آهي وڌو. ڪٽيڙو پنهنجي هڪ دوهي ۾ چيو آهي:

ڪٽيڙو آندو ڪٽيڙو ٽون - ٽنهنجو ٽانءُ ڪٽيڙو

رام رتن ٽنهن ملو - پهرين چئي ٿرڙو

ڪٽيڙو جي جنم اسٽان پارس ٿي ويا آهن: مگهو، ڪاشي ۽ اعظم ڳڙهه ۾ پٺوڙا نالي هڪ ڳوٺ. مگهو جي ٻڪ ۾ دليل آهي ته ڪٽيڙو پنهنجي واطيءَ ۾ ان جڳهه جو ذڪر ڪيو آهي. چوي ٿو ته مون ڪاشيءَ کان پهريون مگهو ڏٺو آهي ۽ مون کان اڳ مونئي مگهو ڏٺو آلم. مگهو ڪاشيءَ (موجوده بنارس يا واراڻسي) جي ويجهو آهي ۽ منجهس معنيٰ ڏڪر ڪيل ڪٽيڙو جو مشهور آهي.

انهن نوابن آهي ۽ ڪبير پنهنجي زندگي گهڻو ڳڻي ۽ ڄڻ
 پاڻ پنهنجي لاءِ چيو اٿان، ڪاشيءَ ۾ ڪوري ٿي گذاري
 ۽ ڪبير بسف جي ڪيترن ڪتابن مان انهي ٿاڻي ٿي.
 پر مشڪل ٿي ڪا ٻي ٿاڻي ملي ٿي ۽ هُو ڪاشيءَ ۾ ڄائو
 هئو. بنارس ڳوٺ ۾ جو ڪبير جي پيلهرا ۾ جنم ٻاٻس
 لکيل آهي انجو بنياد ممڪن آهي ۽ سندس پورائو ۾ جنم
 جي عام روايت هجي. ليڪن ان روايت واسطي ڪو اعتبار
 جوڳو نٿو ڪونه آهي ۽ ٿي وري ڪبير متعلق يا سندس
 بسف يا پوئلڳن متعلق ڪو يادگار اعظم ڳڙه ضلعي ۾ آهي.

ڪبير جي ماءُ پيءُ ۽ سندس ذات جي باري ۾ ٻي جدا
 جدا روايتون آهن. هو لاهي ٿور مان پيدا ٿيو هئو يا پورائو
 ۾ هڪ ٿڙيل ڪمل ٿي هڪي ٿڙو ويو جهڙن ڪراٽي
 قصن کي پاسي ڪري ڏسجي ٿو. روايتون مڃڻ جهڙيون
 ليڪن ٿيون: هڪ ٿي هُو ڪنهن وڏو برهمڻيءَ جو ڦٽو ڪيل
 ٿاڄائو ٻار هئو جيڪو ڪوري ذات جي هڪ مسلمان جوڙي
 ٺهرو ۽ ليما ڪٽي وڃي پاليو ۽ پاڻيءَ ان جوڙي کي ڄائو هئو.
 سندس شعرون مان فقط ان ڳالهه جو حوالو ملي ٿو ۽ پاڻ اڃا
 ننڍو ٿي هئو جو سندس ماءُ پيءُ گذاري ويا.

سندس ذات ٻاٻس ٿي مس آهن. هُو پنهنجين رچنائن ۾
 پاڻ کي جلاهو ۽ ڪوري ڪري سڏي ٿو. جلاهو معنيٰ ڪوري
 ۽ واراڻشيءَ ۾ جلاها اڪثر مسلمان آهن. ڪوري هڪ قسم
 جا گراڻا آهن ۽ اٺو-ٻڙدش ۾ گهٽ ذات ڪري ليکبا آهن.
 ڊاڪٽر هزاري پوساد دويديءَ اوسار ڪبير جيڪي ٻا جوڳي
 ذات جو هئو (ڪبير پنهنجي پيءُ کي گمانين ڪري سڏي
 ٿو) جي ڪوري هوندا هئا ۽ اسلام قبول ڪيو هئائون.
 هُو ليما مان نڪتل ٿاڻي پٺي سڏجندڙ رمتو ڦهرون جا پوئلڳ.

هولندا هئا. هندوستان ۾ مسلمانن جي حڪومت لڳڻ بعد
منجهانئن گهڻا اسلام ۾ داخل ٿيا. ٻو سندن اڳوڻيون عدلون
۽ سوچڻ جا طريقا اهي ئي هوندا آيا. ڊاڪٽر دويدي پنهنجي
ان نظريي جي يقيني ۽ ڀرپور دليل ڏئي ٿو: ڪبير پاڻي
جلاهو ڪري سڌو آهي ٻو ڪٿي به مسلمان ڪري نه ڇڏو
آهي. جڏهن جڏهن به پاڻي 'اه هندو' مسلمان ڪري
سڏي ٿو ان وقت سندس اشارو چئن ورڻن کان هڪ گهٽ
دام ڏانهن آهي. پنهنجي هڪ شعر ۾ ڪبير چوي ٿو ته
چوڳي، هندو ۽ مسلمان هڪ ٻئي کان الڳ، جدا جانيون
آهن —

چوڳي ٿوڳ ٿوڳ ٿوڳ ٿوڳ ٿوڳ ٿوڳ ٿوڳ ٿوڳ ٿوڳ
هندو رام رام اڇارن،
مسلمان هڪ خداه آلاءِ —
ڪبير جو سوامي هرهند سمايو!

اهي روايت له ڪبير جي مرڻ بعد سندس هندو ۽ مسلمان
مريدن جي وچ ۾ هنجي آخري ڪوٺاڪرم باب ۾ ڇڪتاڻ
ٿي ٿيئي — هندن سندس اڳتي سسڪار ڪرڻ تي چاهيو
۽ مسلمانن کيس دفنائڻ تي گهرايو (چيو ويندو آهي ته سندس
لاش ٿوري گالن جو ٻو ٿي پيو جي بهي فرقن اُڌو اڌ ڪري
ڪٽيا) — ۽ اها روايت له کيس به گرو رامانند ۽ شيع ٿئي هئا،
ان زماني ۾ ٻين ٻنهي ڪن ٽيون ته هو چاڻي چر کان ڪنهن نه
ڪٿي-ڪٿيڻي جو نه هئو. بهي جي ڪٽڻي تي ٺڪر چيني
ڪري سگهيو ٿي ۽ سندن سيمانن کان باز وڃي گل ڪاٽڻ
جي هڪ ئي مالڪ جو تصور ڪري سگهيو ٿي ڇاڪاڻ ته
کيس چالو ذرعي مڃڻن کي لڪرائڻ لاءِ ڪافي سبب هئو.

سندس تعليم ۽ مربيءَ جي باري ۾ اڻ گهڻي ڄاڻ آهيون آهن. ان ڳالهه ۾ سڀ سمجهن ٿا ته هو تعليم پاتو نه هئو، ڇو ته باقاعدي ڪنهن بڪتب ۾ ڪو نه پڙهيو، پاشا ۽ فيلسوفي نه ڄاڻا، خود ڪيڙي اڻڻ جي هٿ جي به باقاعدي تربيت ڇڪاڻ مليس. ڊاڪٽر موهن سيڪھ ان راءِ جو آهي ته ڪير 'گرو' لفظ ايترو جي معنيٰ ۾ ڪم آڻي ٿو ۽ کيس ٻيو ڪو مرشد يا هادي ڪونه هئو، ڇو روحاني راهه ڏيکاريس ۽ روحاني راز سيکاريس. حقيقت ۾ هو 'نگرو' سڏبو هئو. سندس دلشاهو خيال سندس ذاتي ڄاڻو هئو ۽ سندس روحاني سؤجه، سؤجه پنهنجو پاڻ حاصل ڪيل هئي. ليڪن مالڪوم، ويسٽڪاٽ ۽ ڊاڪٽر آر. ايس. ٽوپائي ان راءِ جا آهن ته شيخ لڏي سندس استناد هئو، جنهن غلام سرور جي خزيت الاصفه ۾ بيان ٿيل آهي. اگرچہ سندس صوفي هجڻ بابت سندس لکڻين مان سڌو سنئون ثبوت ڪونه ٿو ملي، تنهن هوندي به اهو ظاهر آهي ته مٿس صوفي ويچارن جو گهرو اثر هئو. ساڳي طرح رامانند سان سندس لاڳاپي جي لاءِ به چئي سگهجي ٿو، ڇو ته رامانند ۽ ڪير جي سکياڻن ۾ تمام گهڻي هڪجهڙائي ملي ٿي. جيتوڻيڪ ڪير هن ڏانهن سڌو اشارو نه ٿو ڪري ۽ چوي ٿو، 'مجهڙو ڪرو، بارس ۾ رسي ٿو.' ديستان اواراج جو مصنف محسن قاضي ۽ ڀڪش مال جو رچيندڙ ٽاپاداس ۽ ان جو ٽيڪا ڪار پرباداس سڀئي ان ڳالهه جي پيروي ڪن ٿا ته رامانند ڪير جو گرو هئو. ڪير جي گهرو زندگي سڳي زندگي کان ئي لڳي. ڪنور جيڪا-و هوندي به دليري نائن کي هن ڏيکاريو نه ٿي، پر شادي ڪري اولاد پئي آيو، انهيءَ سان پورهيا ڪيائين. ڪيترين روايتن مطابق لونيءَ والي کيس زال هئي.

جنهنجي ماءُ پيءُ وغيره جي ڪا به سڏ ڪانه آهي. ڪيئن
۽ ڪٿي سندن شادي ٿي اهو به هڪ راز آهي. ڊاڪٽر
رام ڪمار ورما هڪ راپو پيش ڪيو آهي جو سندس چوڻ
موجب ڪيو جي لکيئن اُندر ڏنل ٽابڪن تي ٻڌل آهي ته
ڪيمو کي به زالون هيون، هڪ گهرويلو ۽ ٻي سندري. اها
ٻي زال دنيا سا رام جيها سڏي هئي. جيئن ته ٻيون نالو
ٻيڪيل ڪٿي به لاڳيتن واسطي ٻڌا هڪم آندو ويندو آهي،
اڪري ڊاڪٽر ورما جو خيال آهي ته اها ٻي زال ئي سگهي
آر نه ڪا طوائف هجي. ان چوڻ جو ضرور ڪونهي ته اها
ڳالهه ڪيمو پست وارن کي منظور ناهي ۽ سچ پچ ته ان ئي
ڪن سخت اعتراض آهي.

ليڪن ٻنهن هوندي به عام طرح اهو مڃيو ويندو آهي ته
ڪيمو کي ڪمال نالي هڪ پست ۽ ڪماليءَ نالي هڪ ڏيءَ
هئي. چيو ويندو آهي ته انهيءَ پست ۽ ان جي ماءُ اوليءَ کي
ڪيمو جا پومارڻن طريقا پسند نه هئا. اهو ڪيمو جي واسطيءَ
مان به صاف ظاهر آهي جنهن ۾ پنهنجي زال جو ذڪر
ڪندي اڪثر اڳوا لفظ ڪتب آڻي ٿو. — بدصوريت، ڪچاس،
ڪلچي — ۽ هوءَ به ڪيمو جي ساڌن مهالمانن جي
مهمان اوازي ڪرڻ لاءِ شڪايت ڪري ٿي جڏهن ته کيس
پگڙن تي گذارڻو پوي ٿو.

جيتوڻيڪ ڪيمو هڪ ڪوري هئو ۽ ڪهڙو اُلق سندس
آپالو پيشو هئو پر تڏهن به ان ڏلڏي ۾ هڪ هنر طور خواه
روزگار جي وسيلي طور سندس زنجي ڪانه هئي. سندس
شعر ۾ ان ڏلڏي جا ڪيترائي استعارا استعمال ٿيل آهن مثلاً
آڏاڻو، ٺاڇي ۽ پتو، چادر، ٺوڙ ۽ چرخو — پر پوءِ به کيس
سٺ ڪان وڌيڪ گمان جي ڏاڍا ۽ گراهڪن کان واڌاري

لَحْمًا أَتَيْنَا سَبَّ زُلُومًا جَدِي
عَرِي نَامَ الْكِي رَكِبُوا - رَا - رَكِي !

ہج ہمارے گومتی نیر
ہمان ہشی پیتانیر پیو!

آئين اڪبري ۾ ذڪر اچي ٿو تہ ڪير لکيا ۽
جيڪڏهن پوريءَ ويڙهيءَ اڳ هيتري آف دي وائيليشن
۾ زڪو مهاراشترا ۾ پندڙ پورو ڏانهن سندس سفر ثابت ٿيڪيل
آهي ۽ ڪير پٺين ۾ مقبول هڪ ڪتاب ڪير منصور ۾
جائيل آهي تہ ڪير بغداد ۽ سمرقند ۽ بخارا ڏانهن ويو ٿو
اما وري ۾ تاريخي حقيقت کان زياده هڪ دماغي گهڙج

لڳي ٿي. اهي پيٽ ۽ هنڌ تاريخي شهرن وارا آهن ۽ مشهور
انراڻي صوفين سان واسطو آهن انڪري ڪيترائي الهندي زيارت
ڪئي هوندي ائين واجب چالو ٿيو.

ائين چئي ڪين سگهيو. اڌ پنهنجي جتري ڪٽي، جو
 مان مهل ٿيو. سچ ۽ ليچ ڏانهن ۾ ڪري ۽ رڳو کيس
 نظر انداز ڪيو ويو. پر اڀرڻڪ ٻڌڻ سبب مٿس چٽيون
 ڪيون ويون. کيس جسماني ٽڪيلون پڻ ڏنيون ويون.
 ڇهڙو وڃي ٿو ۽ سندس شعرون مان به ائين معلوم ٿئي ٿو.
 ڪن ماڻهن سندس بغي هڪ بنيءَ ٻاڙو ٻڌي کيس ٻارڪت
 ڪئي. هڪ روايت مطابق شڪر اودي پڻ سندس آزاريندن
 مان هڪ هئو. اڻتڻاس جي تصنيف ’پويچر‘ ۾ به ان جو
 ذڪر ڪيل آهي. جي اڀرڻ وڻڪاڪ جي ڪتاب ’ڪبير‘
 ۾ ٻڌي ڪٿي ٻڌ ۾ ڪٿي جو ٻيهي هندن خواه مسلمانن
 هتان ستانچ ٻاٻه هئڻن لفظن ۾ بيان ٿيل آهي: :
 ’ڪبير جي صافگوتن ۽ سماج جي دهر وڃاڻ ٻيهر واهي ۽
 هر طرف سندس دشمن ڀندا ڪڙي ڇڏيا. ڪٿي بڻڻن جي
 روايت پٿارڻ شيخ ٿئي هئو جنهن مسلمانن ٻارن آواز
 آڻايو. ان مشهور ٻيهر شهشاه ڪٿي اوديءَ جي درٻار ۾
 رهي ڪٿي ئي الزام لڳايو. هُو عذائيءَ جي دعويٰ ٿي
 ڪڙي ۽ الهيءَ ڳالهه ٿي زور ڏيائين. ٿي اهڙي روش موجب
 جي سزا جوڳي آهي. شهشاه ڪٿي جي گرفتاريءَ جو حڪم
 جاري ڪيو ۽ ماڻهو موڪليائين ٿي هڪي آڻي درٻار ۾ حاضر
 ڪن. اهي ماڻهو شام کان اڳ ڪٿي کي پاڻ سان وٺي
 اچڻ لاءِ راضي ڪري ٿي سگهيا. ڪٿي شهشاه جي آڏو
 مات ڪري اچي بيٺو. راضيءَ جيڪل کيس ٿي آڙي ڪاٿر
 شهشاه کي سلام چو ٿو ٿو ڪڙن ۾ ڪٿي ورائيو:

هالي ۽ ڪبير جي وچ ۾ هڪ شهن اچي ظاهر ٿيو جنهن کي ڏسندي ئي هالي پڇي ويو. ڪبير باپت اهڙيون گهڻي ڳالهون مشهور آهن، هڪ سندن شهن ۽ پوئلڳن جي لکيل احوالن ۾ درج ٿيل آهن.

سندن موصلي جي سال ۾ باپت ڄاڙ الڳ الڳ رابا آهن: هڪ ان کي ۱۴۴۷ع کي ۱۵۱۱ع کي ۱۵۱۷ع کي وٺن ٿا. آئنداس جو خيال آهي تہ ڪبير ۱۲۰ ورهين جي وڏي ڄمار ۾ ماضي. ڌرم داس سندن چڙي تي هنجي وائي ڪئي ڪرڻ شروع ڪئي هئي، ۱۴۶۳ع ان پهرئين سنگره جو سال سمجهيو وڃي ٿو. ڊاڪٽر شيام سندر داس جو وڻاه آهي تہ ڪبير ۱۵۱۷ع ۾ گذاري ويو. سر ڊبليو ڊبليو هينر پڻ هنجي ڪتاب انڊين ايمپائر (۱۸۹۲) ۾ ڪبير جي ڄمار ۱۳۸۰ کان ۱۴۲۰ ٿاڻن ڏني آهي. ڊاڪٽر هر برساد شاستري ۱۶۹۸ کان ۱۵۱۸ ٿاڻن ڏني آهي.

اڄو مشڪل سان اهڙو آهي ان حياتيءَ جو خاڪو جيڪا لڳ ڀڳ هڪ آئو هئي. ڪبير جي واليءَ ۽ ويهار ڌارا ايندڙ صدين ۾ اڌ رڳو هندي ساهتيءَ تي پو اڳڙ پارم جي عام ماڻهن تي ڪهڙي ڏهه گهري ڇاپ هئي، ان حقيقت جي مد نظر لاشڪر اهو خاڪو نهايت اڻهتو ۽ غير خاطر خواه آهي. ان ۾ ڪو به شڪ ناهي تہ ڪبير اوڻائي هندي ساهتيءَ جو عظيم گيتڪار ۽ رهبر واري آهي. ڪيس ايندڙهن صديءَ جو هندوستانی اڻوڙ، ننڍڙو ويندو هئو، جنهن کي صحيح طور هندي ڌرمي ساهتيءَ جو سرچهار ڪري ليکن گهرجي. هن

ٽائون لوڳر جرمنيءَ جو مهان پرائيسٽيڪ ڏنارڪ.

(۱۴۸۳-۱۵۴۶ع)

چتر ۾ ڪيترن ئي ڏاڙهي آهي ۽ کيس هڪ ۾ تسليم آهي ۽ مٿي نقيرن جهڙو لوڪدار ٿو پ. سندس ڪن ٿو پيل آهن. جن ۾ نانگ پٿي جو ٻيٽ وانگر ڪنڊل پيل آهن. چتر شا ٻوٽا وارن جي ڇاڻيل تصوير ٻوٽن جي ڏاڪيل آهي ۽ ان ۾ ڪيترن ئي هڪ هندو مهاڻا ڪري ڏيکاريل آهي. انهن ايترن چترن مان ڪيترن جي سڄي ٻيئي شڪل شيو. ۽ لباس بدست ڪيترن ڪا چتر پوي ٿي. شايد انهن ئي مناسب هئو ته اراڪار جو وڏو علمبردار خود به ڪنهن ڪٽي ۽ چاٽپ ڌارن رهي — روپ رهيو ڪيول نام.

هتي اهو چاٽپ واجب ٿيندو ته ڪيترن جي چوٽي ٻاري ۾ مصالحو ڪيترن ڪيترن ملي سگهي ٿو. ڪيترن بابت بهراون حوالو ٺاهياداس جي اڪٽمال ۾ آهي جا سمجهو وڃي ٿو ته ۱۵۰۰ع ۾ جوڙي وئي ۽ منجهس ڪيترن ئي ڪيترن جي زندگي ۽ سندن ڪڙاڻن جو ورنس ٿيل آهي. ان ڪتاب ۾ ڪيترن لاءِ ڏنل ٻن چوٽين مان فقط ايترو معلوم ٿئي ٿو ته هو ڀامانند جو شخص هئو. ان ڪتاب تي ڀامانند جي لکيل ٽيڪا ۾ ان رهنمائي جي ٿاڻي ڪٿي وئي آهي ۽ اهو به چاٽپ وارو آهي ته هو هڪ هندو برهمڻ وڏو جي پٽان ڄائو ۽ کيس ٿورو ۽ نما ٻالي وڏو ڪيو. هن ٽيڪا ۾ اهو به چيل آهي ته ڪيترن ڪندو لودي ۽ جو همعصر هئو. ڀانڊاس ۽ غريڊاس ڌرمڊاس، پٿي ۽ ٽڪارام جي لکتن ۾ به ڪيترن جو نالو اچي ٿو. سکن جي ڌرمي ٻيٽڪ ڪرو ٽولڪ صاحب ۾ ڪيترن جا ڪيترائي ساوڪ ۽ راڳ ۽ چوٽيل آهن ۽ سندس نالو ڪرو. ٽالڪ جي وائي ۾ اچي ٿو. اندازاً ۱۶۰۰ع ۾ آئيڊاس جي لکيل 'پريچ' مان به ان ٻالي جي ٿاڻي ٿئي ٿي. ڪيترن ڪاشي ۽ جو هڪ ڪوري هئو ۽ ڀامانند جو شش هئو.

ٻاگهيڙ جي راجا ويونگه جو ڪهڪڙو ڪم ڪيو ۽ سڪندر لوديءَ جي ظلم جو شڪار ۽ ڪهڪڙو سنڌ جنهن ۱۲۰ ورهين جي وڏي عمر مائي.

۽ ٻارسي ۽ اردو ۽ ڪجهه ڪتاب آهن جن ۾ ڪيتر ۽ سندس ڪرامتن بابت ذڪر ٿيل آهي. مولوي غلام - رور جي عزيز الاصفيءَ جو - آهي ڪيترائي ڪتاب آهن. محسن دانيءَ جي دشتان مذاهب ۽ مولوي نصير الدين جي تذڪره الفتور بهي ۽ جاڻاڻ وڌو ۽ پورا آهي ۽ ڪيتر ڪتاب آهن جو پڙهڻو آئين اڪبري ۾ ڪيو ۽ ڪيتر ڪي مضمون مختلف ران جو ذڪر ڪيو ويو آهي ۽ هڪڙن جي خيال موجب رانور ضلع اوڌ ۾ آهي ۽ ٻين جي رانور موجب پوريءَ ۽ - ۽ منجهس پوئين رانور جي حق ۾ پڙهڻو ۽ رانور آهي. رانورڪاٽ پڙهڻي تصنيف ڪيو ۽ اندي ڪيتر ڪتاب پڙهڻ.

۾ ڪيتر جي نالي جا جدا جدا ذمعي ماڻهن متعلق ڪن تاريخي تصنيفن ۾ آيل ۽ جدا جدا وقتن ۾ ۽ ٻارن جو ڏا آهن: ڪيتر چشتي ٽاڱور جو جنهن ڪجرات ۾ ۱۸۵۴ ۾ وفات ڪئي ۽ شيخ ڪيتر ڪلهوڙا جنهنڪي مسلمان پڙهڻ ڪيتر ۽ هندو ٻگهه ڪري سڏيندا هئا ۽ ڪيتر ۱۵۹۴ ۾ گذاري ويو ۽ خواجہ اولها ڪيتر جو ٻھاراڻو ۽ ۱۲۲۹ ۾ وفات ڪيائين ۽ سید ڪيتر الدين خان جنهن بلخ ۾ ۱۴۹۰ ۾ وفات ڪئي ۽ شيخ ڪيتر ٻاجهرا جو رهندو ۽ هڪ آيممي ۽ شيخ عبدالڪيتر يا بالا پڙهڻ جنهن ۱۵۳۹ ۾ راه ربالي ورتي ۽ شيخ ڪيتر ملتان وارو جو بلخ ويو ۽ آتان واپس هندوستان ۾ آيو ۽ اڪبر سان گڏ سفر ڪيائين ۽ لکھنؤ ۾ ۱۵۸۵ ۾ مري ويو ۽ آمو ڪيتر ميمو سيد علي همداني جو ۱۳۷۹ ۾ ڪيتر ويو ۽ پنج سال پوءِ آلي گذاري ويو ۽ سيد احمد ڪيتر سيد

جلال الدين جو پيءُ ڪبير الدين اسماعيل سيد جلال الدين جو پوٽو جو ۱۴۲۱ ۾ فوت ٿيو ۽ ديوان شاه ڪبير جهڙي باد ۾ هڪ مسجد جو پوٽو ۾ هٿيون جي راج ۾ جوڙائي وئي. اهوئي پنهنجو خُزید الاصغر ۾، جنهن جو سمرقند ۾، سمن جو منصف العواريج ۾، آلمن جو اخبار الاخبار ۾ باقي جو نوشت ۾ ذڪر آهي. لو.

ٺڳو ڪبير جي شڪل شبيهه ۽ جسم ۽ مٿي جي ٽاريج باهه ٽاريج لوڙين ادبي عالمن جي وچ ۾ معيبد آهن سندس تصنيفن ۽ عقيدن باهه ٻڌ ڪيترائي وروڙي ويهار آهن. ٺڳ ڪنهن طرح چئي سگهجي ٿو ٺڳ عام طور سندس دور باهه هيلينون لخميرن ۾ جي ٻيٽ ۾ مقبول آهي. ڪبير اڀرندي جي ادوڻي واد ۽ اسلام جي وحدانيت کان متاثر ٿيل هئو پر ڪجهه غيرتدار سان. ڪبير جو ايشور

نو —

جنهن جو ٺاهي منهن مٿو — ٺاهي رُوڙڪ رُوڙ

خوشو کان پڻ، ڪٽو — اهڙو، امڙو!

ساڳئي وقت ڪبير اي وائسٽوڀيگي پوميرا جو به گهڻو اُٿر آهي. سندس ڪيترائي ٻڌ آهن جن ۾ ايشور ۽ انسان جي ٺاهي جو بيان صوفي ويچارن جي رنگ ۾ ڏنل آهي وري ڪيترا ٻيا ٻڌ آهن جن ۾ لائيزڪي، ٻڌ ٺا ٺاٺ شهوداڻي جي اصطلاحن جو استعمال ڪيو ويو آهي. اڃا به ڪنهن ٻي ٺڳ هئو هڪ سهڻو لکي ٿو جنهن هڪ ٻولي واري ڪيترائي اُٿر جهڙا ۽ پاڻ ۾ جذبات ڪيا آهن. ان طرح ڪبير جي ڪن شعرن ۾ ڪنهن به بناوت، ڌاران هڪ ساههڙي ٻولي جي ٻيٽي ٻي ٻيٽي ۽ انڪري سندس ڪيفيت لوهه، ڪيٽن، جيان ڳاڻا آهن.

چئن ذہن کا بیان جن وجہ ذالی
 من بار کیک من بار چکیا
 وجہ بکو ذہن ککو اذالی
 ہواں لاری مان کاغذ پائیان
 وجہ منہجی سنی لی صوریہ چٹالی
 ہی منہجی منہجی منہجی پالی ساڈو
 بکڑی مین کان وجہ دیک لگائی

ڪجهه رامانند جي وارن کي ڦيرائي ڪجهه اڏوڻ، لڙڪڻ جو
 آهي وڏن کان ٻاهرين ڄڻ ڪيترن ڇيل آهي، جي والي
 جي ڏيکاري هلي، ڀرڻ ٻهجي ٿو سگهي
 ڪجهه جي هڪ ٻئي ڪجهه ڀرڻ ٻهجي ٿو سگهي
 ڪجهه وار آهي —

شید کی بول، شید کی دھار
 ہار، لون آہیں شید جو ہار
 شید اکاش، شید آبی ریلوے
 اندر وہاں شید، چرو و ستار
 شید والی، شید شوروں،
 شید نی کلپنا کی کن جاگرا
 شید لی وند، شید آبی ناد
 شید ہانن پورا، رور پرکار
 مترو ہی شید، شید آہن بتر
 گرو شش کی بتائی شید اچار

سارَ تي شيد ۽ آمارَ تي شيد
 شيد آڪٽار، شيد لڙاڪار!
 شيد جي ٿي ٿوري آهي،
 شيد لڙ آهي، شيد آهي نارا!
 آڌ رچيا جي شيد، شيد آهي
 هر ڏنل خواه آڻ ڏنل اواڪار!
 شيد جي پرک ڪر ڪير چوي
 شيد ٿي پائي! آهي سرجهارا!

ڪير جي سڏائڻ جي ٿوڙو لامڪن آهي. ليڪن
 هنڌن ۽ مسلمانن جي ٿيڻديءَ ۽ تعصب ٿي سندس ڦٽڪار
 ڪمپس ٿي ڏينهن سڃاڻ ڪن جي زمري ۾ آهي ٿي.

ماڻهن جي هيءَ مورڪتا ڏس - ٻاهر ٻوڄڻ لاءِ وڃن
 پنهنجي گهر جو جند نه ٻوڄن - کائن ڇهههڻجو پيٽل اٿن!

ڪير جي مٿي ۾ وٺو آهي ٿي. ڪهڙو زور ڏنو ويو آهي
 ۽ ڊيبل آواز ۾ ائين ئي ٻڌايو ويو آهي ته دنيا ٻوڙهن جي
 مالري آهي. ٻار ٻار ائين ٻيو ورجائي ته آخر سڀ ٻائي آهي.
 شڪ ناهي ته ڪن آڻوڪن کي ٻڌ ڌرم ۽ ڪير پست ۾
 هڪجهڙائي نظر آهي. ٻڌ ڌرم جا اصطلاح جهڙوڪ شونيه
 وغيره ڪير ڏهرايا آهن. حقيقت ۾ سندس ڪي ڪي
 سئون ته لڳ ڀڳ ناڪ، ارڃن جي شوليه ڪارڪا جو ٺوجھو
 ٻيون ليکن ڄڻ جڏهن ڪير چوي ٿو:

ٻاري سڏيان ٻڄي ٻڄي - هلڪو چوان ته ڪوڙ
 مان ڇا چاڻان وار ڪي - اڪٽن ڏس ته مڙا!

ڪبير لڳاتار ڇيل ۽ اڻ ڇيل، آواز ۽ مات جي وچ واري منزل ڏانهن اشارو ڪري ٿو. اڇ ڇاٻ واري جي دل ۽ ڇاڪندڙي نڪت، ڇمبي ڪندي ٻوڏن جي آساف ۽ وڃراليين جي لفظن ۽ ٻاڳي ٻائي ٻائي ٿئي ٿو.

سندس ڪن سندن ۾ نونين مٿي جو آڻو پڻ ڏسجي ٿو. ڏورڪنات ۽ ٻين نائب پنهنجن جهڙا ماڻه پرا اصطلاح ۽ معاورا به ڪم آندا آڻائين. سڙو ۽ آڻن ڪيلن ڏانهن اشارو، سوانس کي ڏوڪڻ ۽ ساڏا جو سڄو طريقو ڳهڻو ٿيو، ڏوڪڻ روشن مطابق آهي.

ڪبير صوفي ۽ حق؟ ان منجهانيندڙ سوال تي ڪبير جي ٿيڻوڻي ٻاڳي ۽ ويچار ڪنداسين.

ڪبير جي اڪيڻن تي. بعض مباحثو ڪندي جهڙا دشواري آڏو اچي ٿي سا اها به ڪنن تصديق ڪجي ته سچ پچ سندس نصيحتون ڪهڙيون آهن؟ ڪبيرو ٿي ٿئي مواد هجي آسافي. شين سندس ٻاڳي ۽ ڇاٻو آهي ۽ اعتبار ڪو به ٻين جي آڻاڻ ڪري اصل کي ٿل کان الڳ ڪرڻ ۽ اوکو معاملو ٻڌجي ٿيو آهي. اها ڳالهه ويچار ۾ رکي آخر ۾ ڏنل ڪتابن جي فهرست پڙهڻ ڪهڙجي. هندي، اردو، پنجابي (ڏوڪي ٿي) ۽ ڪي انگريزي ۽ ٻه ترجمو ٿي آيل رچنائون والين وڻين ٻڌل مواد جي بنياد تي آهن جنهنجو ڪوبه اصول ڪو دستخط موجود ڪونهي. ڪڏهن ڪڏهن ساڳيو ئي ڪيم مختلف صورتن ۾ نظر اچي ٿو. ڇاٻاڻن وٽر مونجهارو وڌايو آهي ۽ غلط چيڻن جي معنيٰ به ٺاهي ٿو سان ڪٿي وٺي آهي. اهي سڀ ڪتاب پڙهڻ ۾ ڪوبه جهنگل جهڳڙو آهي. هن مطالعي واسطي شهاب سندوداس، هري اوڏ، رام ڪمار ورما ۽ هزاري پراساد دويدي جي اڀوت

ڪيل معبر هندي ڇاڻن جو سهارو ورتو ويو آهي. هن بعد ايندڙ ٻاڻن ۾ ڪمبر جي شعر جي ڪٽ ۽ هندي ٻولي ۽ ساهتيءَ جي واڌاري ۾ سندس جڳهه مقرر ڪرڻ جي لاءِ ڪوشش ڪئي وئي آهي. فلسفائي رهسپو واد کي سندس ٽين جي قدر سمجهڻ لاءِ ٻين باب ۾ ڪوشش ڪيل آهي. هن جي لکڻين ۾ اهو فيصلو ڪرڻ مشڪل آهي. ڪي شاعريءَ جي ڳڻپ ٿي ۽ ڪي ڪتان رهسپو واد شروع ٿي. اهو در اصل پنهنجي چوڻ ٿيڻ لاءِ ملائي هڪ ماھر ڪوويءَ اٿس ڪي آهي. ڪمبر لکڻ ۾ ڪجهه به نه آندو. هن فقط ڳالو ۽ پنهنجي آڻو جو اظهار ڪيو. جو ايندڙ پڙهين ڪار ڪهرڙو سهارو پنهنجي پيو. جيڪڏهن شاعري ڪنهن هنڌ وجد جي بلنديءَ تي پهچي سگهي ٿي ته اها عتي ٿي هئي. ڳڙهن ۽ نور اکرن دهرن ۾ هن پنهنجي آڻا اولي جن مان هڪ هڪ سندس زندگيءَ جي آزمودن جو سار آهي.

فيلسوفي

وڪٽ وٺندڙ جي روشي ۾ ڇو: ڇا سمجھ ۾ آهي، ڪيائون ان کي
جدا جدا لائنن سان سڏين ٿا: سوپڙيو پٿر، اڻٺو پٿر ۽ چٽل
آهي: چئن ٽن ۽ ٻيل، ملائي ۽ پر ڪم ۽ لڏي ۽ جي ڪم ۽
پاڻي ۽ ڪاٺ ۽ ٻاهر ٿين ٿا ۽ ٻوٽو ۽ وري ٿو ۽ سمجھ ۽ ڌيان
وسيلي ان کي حاصل ڪيو: صوفي شاعر جلال الدين رومي
(وفا ۱۲۷۳) هڪ خطفي طور ٻاٻه ڳالھو آهي:

ڏيئا ڌار ڌار آهن نگرِ روغني ساڳي آهي.

اها مٿان اچي ٿي

ڏيئي ڏانهن ٺهاري ٺهڻ ۽ پاڻ وڃائي ٺهڻ

ڇو نه ان مان ٿي ڪشمت پيدا ٿئي ٿي.

روشنيءَ کي لڳو رک نه هن محدود جسم جي غم ۾

سمائل ٻڌائيءَ کان لڄام ٻڌائين.

تون ئي هستي ۽ جوڳپ آهين، مسلم، زردشت ۽ يهوديءَ

جو فرق نظريي کي منحصر آهي.

ڪيتر جو رهسڙو واد به ساڳئي قسم ۽ ساڳئي دوجي وارو

هڪ جهڙو هڪ وڌائڻي ۽ يا هڪ صوفيءَ جو هن جي لڳو ۾

حد ۽ لحد آڻڻ ۽ شيون نه هيون چئن ويهندڙاڻ ٿيڪو

جي 'ون هڏريڊ ٻوٽس آف ڪيتر' مان ورلڊ هيٺين ٻن

مثالن مان چڱيءَ پر ظاهر آهي:

ان گهٽ شيد جو ڪٽان وڌڻ ڪري سگهان

هو هٿن نه هئڻ ۽ آه چوان ٿي نه ڪٽڻ چوان؟

چونڊس جي مون رو آهي لڳي ٿيڻدي ڪائنات
ڪوڙو لڄان چوان جي نه آهي الڳ مونکان!
هن اندرين ۽ باهري دنيا ڪٿي آهي
اهيس بهر چئن آهين بهي مٿان!
طاقت لکي لکيل نه ڇو ۽ نه اڻ ڇو
جن نان ڏسيان نه ڇاهي ٿي لفظ سي ڪٿان؟

۽ وري:-

يا ٿي پنهنجو پاڻ پساو بس الڳ لکايو!

بچ نه چئن رڻ ۽ رڻ اندر چئن آهي ڇاڻا

ٿي پوئو آسمان ۾ آسمان ۽ آسمان ۾ مائو!

ٺي اندر چئن سمن سمائي سمن ۾ الله آڪار

ٿي ٿي اڪثر مان اڪثر اڪثر مان ڪو وسار!

پوءِ ۾ ڇو ڇو ۾ پوءِ ٿيڻو مليل سدائين

يا ٿي ڪو اڪثر ٿي اڪثر ڇو ٺهڻ سائين!

من پوءِ ڇو ۾ ۽ پوءِ آسمان ۾ سمايو!

يا ٿي پنهنجو پاڻ پساو بس الڳ لکايو!

ڪيترن جي دهر واد ڪي جيڪڏهن هجن تن رهن کان
ڇاچيو نه الڳ سمجهڻ ۾ آساني ٿيڻدي: سندس ايشور يا
پوءِ جي ڪلپنا، ڇو يا آتم جي ڪلپنا ۽ ماما يا ڏيا جي
ڪلپنا.

ڪيترن پوءِ ڪي مڙ ڪارڻ يا سار سڏي ٿو. هو زمان،
مکان ۽ وصفن کان پوءِ آهي، ڪنهن نه ڦير ڦهرو جو آتم
مفسر ٿو پوي، هو آزاد ۽ آسوي آهي. هو پوءِ ڪارڻ
کان پوءِ آهي. -- ڪاٺي نه ساڄي، اڳيان نه پويان، هيڪ نه

مٿي، روپ نه ڪوئي (ڪبير گرفتاري، ص ۲۴۲). ڏانهس
روڙ اشارو ڪري سگهجي ٿو. ڳانڍي هئي ۽ جي لفظن ۾ هڙ
جامپريءَ جي پڙيءَ وانگر آهي.

ڪبير جو اڃا ٿرڪا آهي. عام طور تي ڪڍ ڇڏيا وڃن
ٿا، سڀ (هين)، وچس (ٿڌ)، ٿڌس (ڏهڻ)، ليڪن، پهر
ٽهي مان ڪو به نه آهي. هو نه ڪڏهن هجي ٿو، نه وڏي
ٿو نڪي مري ٿو. هڙ لفظ آهي (ٿڌ سڀ).

ٻائيءَ مان ئي پوف ٿي - وڃندي پوف وٺي
جو ڪجهه هڙو - ٿو ٿي ٿو - ٻو جا سگهان ڇڏي!
(ڪبير گرفتاري ص ۱۳)

اڻڪار هڻڻ ڪري سندس ڪو به رنگ نه آهي ۽ حواسن
ساز ٻروڙي ٿو سگهجي. سڀ ورڻ سائس ٿيندا آهن ٿا
الڪري سندس ڪو به ورڻ ٿي ٿو سگهي. خالق خلق،
خلق ۾ خالق، سڀ گهٽ رهيا سما - (ڪبير گرفتاري،
ص ۱۰۴)

ڪبير مٿي فيلسوف نه آهي جو پرمال جو ورڻ يا ولاڪيا
مطلق بناندر ناممڪن سمجهي ماڻ ڪري وهي. شاعر هڻڻ
جي ڪري بعضي الڪي ساڳيا ٻڌائي ٿو. بعضي پرمالءَ
آتم ۾ انامي ۽ پوئتر جو نالو ڏيکاري ٿو. ڪبير جو پرمال
اسلامي واعدائيف ۽ هندو ڏهوي ڊوٽائن کان پراڻيون آهي.
هڙ الله نه آهي. پر رام نه آهي ۽ ڪجهه وڌيڪ ٿو. ڪبير
ٻڌي ٿو.

مسجد مسلم، مندر هندو

هڪ جو غذا ۽ رام ٻئي ٿو

مسجد مندر جتي ۽ آھن

ڪنهنجي ان هنڌ آھ ڇڏائي؟

(گيان ساگر، ص ۶۳)

اھو پوما ما آئند آھي. سڀئي سناري سڪ ان آئند
اڳيان لڄ آھن. نام جي نشي بابا ڪچو چوي ٿو ته اھو
ڪڏھن لھي ٿو ته ڪڏھن ٽھڻجي ٿو. چوي ٿو ته جي
وامرس درلب ۽ ملھ مھالڪو آھي. ھو ڪوئي پي ٿو سگھي.
شڪر ۽ يارو آھي اھو ڀيتو ۽ آھو ٿي ويا.

اھو پوما ما گيان آھي. شد ۽ نتو گيان. ھو ستي آھي
جنهنجو آنيو ڪوٽو ٻوندو. اٽس ۽ اڪند. پڙ جي ٻچ والڪو
باريڪ ۽ آڪاس وانگر وسيع آھي. ان روپ ۾ ايشور پرڪاش
ٿي پرڪاش آھي. عوفي ۽ جي اعليٰ ٻولي ۽ اھا منزل جتي
نه سڄ آھي نه چنڊ، نه تارا چمڪن ٿا نه ٻولي، جتن
ڪند، ايتھ ۾ بيان ٿيل آھي. ڪبير جو اشت ديو آھي.
ھو ڪڏھن ڪڏھن ان بھم کي سڏي ٿو ڪمل جيڪو
پوريءَ طرح ٽريل آھي ۽ اسانجي دلھ. روپي ٿلاو ۾ لھ
سڪرائي رھيو آھي.

پوما ما شيد آھي. بوڙ. - ٽون پوما ما کي پوٽو يا اوم
ڪوي. ورٽن ڪيو آھي. بھم - ٽون پوما شيد کي بھم سڏين
ٿا. ناف پست ۾ 'شيد' ٿي سڳو آھي، اھوئي ٿا، اھوئي
ڪنھي آھي، شيد ٿي شيد کي چاٽي ٿو ۽ شيد شيد ۾ ٿي
وڃي چيو. ڪوي ٿو: ڪبير جو ھڪ سندڙ بد آھي جتنھن
۾ آلاھ ناند جو بيان ڪيل آھي. 'ھي اٽس نان سڏائين
کوٽجي رھيو آھي.' ھڪ ٻئي بد ۾ چوي ٿو:

ڪريو شيد ساڙيا ساڙو!
 ٻوڏهت آيو. جهن شيد مڃهان سب
 پڪڙي - وٺي شيد رکو!
 شيد ڪرو شش ٻڻ شيد آهي
 شيد کي سمجهي ورتو ڪو
 اهو الم شش آهو اٿس ڪرو
 اٿس شيد پوروڙي جو!
 ويسد پُراڻو شيد ڇون ٿا.
 مڃن سڃي شيد وڏو
 شيد ڇون ڪو سٺو مڏي سب
 شيد جو پيد نه ڪنهن پاتو!
 شيد پڏي سب بیک مستان
 شيد ڇون ٿا اٿس پڙي
 شيد ڇون ٿا جهڙي درشن
 شيد ڇون ٿا ويرائي!
 ساڻا ڪاڻا پوروڙ شيد جي
 سارو شيد سارو آهي.
 چوي ڪيڙو نه شيد جتي ٿي
 پيد اٿان جو پيارو آهي!

(دواندي، ڪبير، ٻڌ ۵۷ ص ۲۶۱)

ڪيڙو ثابت ٿين ٿا. ٻوڏن ۽ شوليه وادين وٽان مليل
 ڪيترائي اصطلاح ڪتب آندا آهن. هن برهم کي شوليه يا
 لالھ ڪري وراڻ ڪيو آهي. ليڪن سندس شوليه شد
 ٻوڏي شوليه کان مُربل آهي. شڪر جي برهم جي ڳڻپو وڃھو
 آهي جو وائيءَ کان پوي آهي. ڪيڙو پنهنجي ايسور کي

ڪوٺي جو ڀڙ ڪري ڪوليو آهي — انجي سواد باهم ٻئي
 کي ٻڌائڻ يا سمجهائڻ ممڪن نه آهي. سماڙي جنهن ڏانئون
 ڪبير ٻار ٻار اشارو ڪري ٿو ڪجهه اهڙي الاهي مستي آهي.
 اڪثر ڏٺن ٿي ڪبير ٺاڪاري اصطلاحن جو سهارو وٺي ٿو
 ويدانتن جي 'نه هي نه هو' وانگر ڪٽ اڀرندڙ ۽ ڪٽ ڪرندڙ
 آهي جنهن ۾ اڀرڻ کي اها منزل ڪري ڪوليو ويو آهي
 جتي 'نه نظر نه وائي، نه من، نه ٻڌي بهجي سگهي ٿي'.
 ڪبير ٻار ٻهڻدي ٻهڻدي ٻهڻدي کان پوءِ ٻڌائي ٿو:

وڌ کان هو پري، پيد کان هو پري،
 پاپ کان هو پري، پنج کان هو پري،
 ڪيان کان هو پري، ڏهان کان هو پري،
 دؤر اسٽول کان، سج کان هو پري،

بيڪ کان هو پري، بيڪ کان هو پري،
 دنپ کان هو پري، دؤر ڏيکاري کان،
 هو نه لوڪن ٺهڻي کان پري آ ڪبير
 نمد اهڙو نه ڪنهن سان به ٻيٽي سگهان!
 (ڪبير گولڦاولي، ص ۱۶۳)

پر هيءَ نوڙي ٻهڻدي ٻهڻدي ٻهڻدي سڳو ٻهڻدي پري،
 مالا ۽ پتا وانگر، پتا وانگر (ٺلهي ڪاڙهه منگلاچار، ڪر ڪهو
 آئي راجا رام پور)، مهمان وانگر، مالڪ وانگر (ڪبير ڪنا
 رام ڪا...)، ۽ اهڙي لڳ ڀڳ ساڪار اڀرڻ ڪيو جي ڪن
 ٻين ٻڌن ۾ ٺاڪار، ڊوٻڪ آروپ ٻهڻدي پري. ڪبير اهڙن
 تضادن سان ٻهڻدي آهي.

آخريڪار ڪبير جو پومالو آهي لام، انکي چا به ڪري

ڪيڙ جي آتما بنسب ڪلهيا به ڪا گهٽ حيران ڪندڙ
 ٺاهي ۽ ظاهر ظهور تضادن سان ڀريل آهي. اها آهي جيو،
 ڀراڻ، ڀاڻ، اُهم، ڀرڻ ۽ ناريءَ کان پياري هڻڻي، آتما هن
 وڃائي برهماند جو سڙڪ-ڇيم روپ. اها آهي -من، اندرون،
 سانگي جو ٽن فسمن جو ڀرڻ — پرگهڻا، گهٽ ۽ گهڻي.
 ڪيڙ واسطي آسم گيان ٿئي آسم ساڌا آهي اڻسالي زندگيءَ
 جو سار ۽ آخريان مقصد. ڳوڙا اموني نهوني جا آهن پر آهن
 سڀيئي سڀيءَ مٽيءَ مان ٺهيل. ڳاڙيون پلي جدا جدا رنگن
 جون هجن پر سندن ڪير جو رنگ هڪڙو ئي آهي. گهر
 جي ڏيڍيءَ ۾ رکيل ڏيڍو آهي جو اڀرڻ خزان ٻاهر ٻنهي
 طرف روشني ڏيئي رهيو آهي. اها آسم، اُجما، اوناڻي
 آهي جڏن گيتا جي مشهور سڙڪ ۾ ڏيکاريل آهي ته شڪاري
 پلي سڙهي ته هو ماري ٿو پر ختم ٿيڻ ۾ نه ڪوئي ماري ٿو
 ۽ نه ڪوئي مري ٿو.

آهي، اڪي نيوسنگ آهي. جيڪا ديه ڌارڻ ڪري ٿو
ان موجب روپ وٺي ٿو. ڪيترن ان لاء چوي ٿو:

۱. اے ہی آدمی ! اے ہی دنیا کو

نه هي ڪو چٽي چمڪو ٻيرا ڪرائي،

نه هي آه جوڳي، نه اوڏوس ڪوئي،

۱. هی ماء یا ہتر کنہیو سڈائی :

نه هي ڪو ڳوڻي، نه هي ڪو اداشي،
 نه هي آءُ راجا، نه ڪا به ڪري ٿو،
 نه هي ڪوئي هندو، نه هي شيخ ڪوئي،
 نه ڪي هي جملي ٿو، نه ڪي هي وري ٿو!

آلما آروپ، اُٻار، سٺائڻ آهي. ساڳو ٻر بوند سمان آهي ۽
 کيس الڳ ڪري ڪين سگهيو، بوند ٻر ساڳو سٺائڻ آهي.
 آلما ٻيائيءَ کان آزاد، شعر روشن، اُٺاڏي، ٻومر، شڏ آهي ۽
 مقرر وقت تي جسماني پوري مان لڪري وڃي ٿي. ڪبير
 پنهنجي ڪورڪي ٽنڌي مان تشيهون ڪم آڻي ٿو. 'سرو'
 هڪ چولي وانگر آهي جو استعمال ڪرڻ سان پراڻو ٿيندو.
 تنهنڪري ان ۾ موهه ڇا ڪار؟

آلما پرمالما جي عمر معنيٰ آهي. ڪبير انهيءَ ۾
 روپن جو جدا جدا استعمال ۾ بيان ڪيو آهي. آلما هڪ
 روڻ آهي، آلما آهي سورج، ٿورو، روشني ۽ اهو ڪي
 جهڙو سندس ذريعي ڏسجي ٿو. هو آهي هڪ پکي، پورو
 ۽ دُور دُور ٽهليل آڪاس، هو آهي هڪ ڏيڻو، وٽ، ليل
 ۽ پڻ پوکاش جو چٽي پاسي اُٺاري ڪي هٿائي ٿو. جڏهن
 ڪنول جو گل ٺول پائي يا ماڪ ڪيان يا آسپاس هي
 ڪپ ڪڪ کان ٺولپ آهي، تنهن آلما ٻيو ٻر هوندي ۽ ان ۾
 نه آهي. آلما، هوا، باهه، پاڻي، شيند ۽ من سب ڪڏ آهي.
 لکند آيسند چوي ٿو: 'آئند آلما ٺوڙي پرمالما آهي، آلما
 آءُ ٺوڙي آئند آهي.' ڪبير ۾ اهو پڙاڙو ٻڌڻ ۾ اچي ٿو—
 'آئند مول سدا پوڻو' (ڪبير گرنتولي، ص ۱۸۷).

آلما جي ٻن اُستائڻ لاءِ، جنهنجو ويدالتي ذڪر ڪري
 ٿو يعني هڪ جنهن ۾ هـ ۽ وـ ۽ سسار ۽ جيوم جي بدلائن ۾

بدل آهي ۽ اي جنهن ۾ هڙهه مڪم آهي، ڪير اشارو
ڏئي ٿو، اها ڪي ڀاڱا، سڃاڻ ۽ پنهنجي هڪ دوعي ۾
چوي ٿو:

سرم سماني سرم ۾، سرم رهي نرڙار
سرم سرم واقف، سرم ۽ باطني ڪليا دوار!

عني سرم جو مطلب آهي، بدلتن ۾ بدلتل آيا ۽ سرم
آهي مڪم آيا؛ ڪير پراڻي ۾ بدل آيا، گمراه آيا ۽
مڪم ٿيا لاءِ ڪوشش ڪندڙ آيا جي ڪارڻن تي اهم
ڪري ٿو. آخرڪار سڀني لڳ ڀڳ ڳالھن کان چٽ ۽ اوچ اوستا
ڪي پنهنجي لاءِ آيا ڪي اهمڪار اهم ٿي ويو وروڙ ڪي ٿري
ڳالھن جي لاش ڪوڙي بوندي.

ڏيوي پڌارتن يا مايا طرز ڪير جو فلسفو رخ ۾
گهٽ ترڙار ٿي آهي، اڀسڻ ۾ مايا ڪي پهر جي شڪتي
ڪوڙو ويو آهي. هڙهه ٻوڪڙي آهي ۽ ڀڃ مڙل اوديا.
گهٽ مايا ڪي اڳيان، ٽن ڪن جو ڪم سڏي ٿي، شڪو
انگي پور سڏي ٿو ۽ ڪجهه اهڙو ئي جنهنڪي هن وقت جا
ڀاڱا وڌيڪي 'مانسڪ رچنا' (mental structure) ڪري
ڪوڻن ٿا. ڪير هن وچو ٿيلا جي شڪتي ورتن ڪوڙ
ڪاڻ ڏهڻي استعارو ڪتب آڻي ٿو. چوي ٿو هيءَ ول
اهڙي عجب آهي جو

ڪاڻ سان وڌندي وڃي - راج ذلي ڪومالي،
ڪوڙي ول جو ڪوڙي - ڪئن ڪڻ چئي ٻڌائي؟

(ڪير گهڻاولي، ص ۸۶)

هيءَ هڪ سُرڀي آهي. جا پاڻ جهڙن ڪمڙن تي اچن
 ڪي جنم ڏئي ٿي. ڪڙا ٺيڪر ۽ سدا بدلاجن ٿا آهي. هڪ وڏي
 مانڌائي آهي، دڪ جو باعث آهي، ڪوڙي جي ٻوڏي
 وانگر باريڪ آهي، ڪيهر ۾ باءِ وانگر لڪل ٻوڏ ۾ ظاهر
 آهي. پٽيل ڏکيل وٽس جهڙي آهي انما ڪي ٻيو بازار هروڳاڻو
 واري. ٺٽارو جي جڙ آهي انڪڙي ساري رچنا جي ٻڻ.

جنهن هيءَ مورب جوڙي آهي

سو ٺيڪي سڄو اٿڙيگر آهي

حيث انهيڪي جيڪي مورب

ڪي بس مورب ٿي سمجهن ٿا!

ڪبير جي فلسفي جي وهنداري روپ زبکا سان سندس
 ٺاهڻ ۽ اٽڪ ۾ موڪل جو تصور ڀڃڻو ڇڏي آهي. دڪ
 ستاپ جي چڪر مان ڪڍڻ يعني ان ٻانهن جو در هندوستان
 سانو سندس کي خاص اواز ٻڌي رهيو آهي. ڪبير ٻڻ اُهو
 ٻڌ جي لالچن کي ٽهڻي اهميت ڏئي آهي. جنم مرڻ جي
 ڦهري کان ڇڻڻ ۽ چوڻ ۾ جوت سمانڻ کي هڻو اٽڪ سان
 مها ملن ڪري سڏي ٿو. سندس مڪتيءَ جو تصور ٽهڻو ٻڻو
 يوگ روشن يا ٻڌ ڌرم جهڙو آهي. ناٽڪ ارڙهن ٻوڏي
 فيلسوف نرواڻا کي آخروان معنيٰ ٻوڏي جهڙو (نرواروڪ ستم)
 هڪري ٻڌائو آهي. ڪبير انکي ٻوڏي ٻڌ ڪوئي سڏي ٿو.
 پگم هڪواري سڀني جي سهاڻا ۽ سڀوا ۾ لڳي ويو ۽
 سر درسي ٻڌو ٿو. ٻوڏ کيس ڪڍيڪان ٻڌ ڇڏي جو ٻوڏو
 ڪونهي. ٻڌ رکڻو آهي لفظ اندروني وڪارن جو:

هڪر پاڻ پڇاڻو جن ڪيون

پاڻ ۾ پاڻ سڃاڻو سونڀي

هڪ سماجڪ ۽ ڌارمڪ سڌارو طور ڪبير جديد سڌارو ڪن جو زبان لهڻو ڇاڪاڻ ته ٻڌ وانگر هن جانب پاس جي نالي ۾ ٿيندڙ ظلم ۽ بي انصافيءَ کي نيندڙو. ڪبير هندن عوام مسلمانن جي هٿ ڌرميءَ جا خوب چوڻا لائڻ آهن ۽ هڪ وگيانڪ سوچ جو هجڻ، رڪندڙ شخص وانگر کين پنهنجي ڪيت ۽ ڀاڱيداري سڄو ناتو ڪرڻ لاءِ للڪاريو آهي. هڪ عقيست لکاري هٿ ڪري ڪيس ائين ڳاڙو ته لڄ مهوس نه ٿي ٿي :

ٻڪ ۾ پگه ٿي ٿيندي ڪا
 بس وٽ هيءَ پنهنجي مالها...
 پاڙ ۾ ان جا ڏي ڏاڏا
 پست پري ڪان ٻئي وٽ
 ڪٿ سمهڻ جي لاءِ ڪهران
 هڪ ٿڪو نيوالڙيءَ کان
 چاهي لاءِ وڌاءِ ڪرڻان
 ڪيون پنهنجو نانءُ جهپان!
 (راڳ سورت، سنڌ ڪبير)

مال ميڙڻ ۽ ملڪيت جو ڏيکاءُ ڪرڻ کي هن نيندڙو ٿي ۽ هر قسم جي عيش عشرت ۽ ٽمي بازيءَ جي خلاف هئو. سادگي ۽ قناعت جي سکيا ڏيندڙ هئو ۽ سندن وڻس هئو. هر ڪنهن کي جيڪائي ٿي پگهر جو پورو ڪري ۽ پنهنجي ڏنڌي ۾ لڳو رهي. هن بادشاه جي طمع ۽ راج جون حدون وڌائڻ جي هنج کي نه پنهنجو. سوال اهو پڇي : ه لشڪر ميڙي ڪوٽ ٿي. ڪاهڻ، شاهي شغل ٿيو. شاه مٿو ان بازيءَ جو پوءِ ٻاهي ڇا رهندو؟

• ٻلي ڪوڙاڻن ويٺا، ان وقت لکين عجن هلائي
 شاهه ٽڪيل جي انڌي ڏوٽ آخري ڪنهن ڪم جي؟
 • شاهه دعا آهي سچ بچ مالهو هڪ جهڙا
 اوم ستن جي ٻاڙ، انهيءَ مان آهي سڀراڪتا!

ڪمير درقي دوستي ۽ ليک نظرين جو سخت وروڙي هئو.
 ان پوهن اوج جاب جو آهي ۽ ترنر شونڊر ليچ جاب جو،
 هڪ ٻئي کان نفرت اُجائي آهي!

باهرين ڪوڙاڻون بي معنيٰ آهن. بدن تي پيوم ملڻ،
 روزانو نير سان ٿي دفعا اڻٺان ڪوڙ، وڙت زڪڻ، ٿيوت
 پيٽ، مالهون ٽٽوڙ، وڙي واکي لام جهيٽ ۽ ان کي لڻيا
 ڏاڍا هڪير جي مذاق جو خاص نشانو آهن:

مٽي مٽيءَ کي ٻو لو لڳائين
 ۽ سڙو ٿي ٻاٺي لائين؟
 ڪهڙو مطلب لسيجن جو
 چاچي لام مسيت ۾ سڃڻو؟
 وروڙي نماز منجهان ڇڏو ڇو
 حج ڪعبي مان ڪاڇ سڙو ڪي؟
 وڌيڪي ٽروهن ورت سٺوڙا
 ۽ فاضي راري عاشورا...
 جي مسجد ڪهر آهي خدا جو
 باقي ملڪ ۾ ڪير رهي ٿو؟
 لهرند ۽ ورت رام جو واسو
 ٻيئي ۾ ڪنهن کي ڏسهي ٿي ٿو؟
 اوڀر پاسو هري آهيو
 ۽ اولهه الله وسايو!

آڙي ڪوچ ڪي دل ۾ ٻڌهي
 رام رصير آئيني آلي تي!
 زالون مسرور جهان ۾ جيڪي
 تنهنجو روپ تي آهن سڀ سي!
 ڪير جڙو رام اڏا ڇو
 هري ڪو ٻيو ٻيو بس منهنجو!

ڪير نهايت لکا ۽ نر استمارا ڪم آڻي ٿو.

• جڙي پالي جي ڪوئي - جڙي ڏوڙ ٻوي
 مالھ ڇڙيل ڪوئي ٿا ڪي - ٻوڙ ڇو نه ڇوي؟

• مٿا ڇڙيلين مٿا ٿي - ٻوڙ ڇو نه ڇوي!
 پانگ ڏين جنهن لاءِ سو - دل جي آڻ ڇوي!

• ٻڪري جيڪا ٻن ٻن ٻن - تنهنجي ڪل لاهين
 ٻڪري جيڪا ڪاٺين - تنهنجو ٿيندو حال ڇا؟

• ڏس لوڪن جي مورڪتا
 ڪن ٿا پٿرن جي ٻوڙ.

• روڻا ساڻا جان ساڙي ڏهن
 هاڻ جتان پٿر سڻهن.

• جڙي ڪنڊس پيا ڏنڊا
 پر آسمانن مٿين ڪنڊا.

• جڙي ڪو نه هڪ ڏنڊس
 ٻوڙ نه پند پرائيندس.

چيري خوب ڏٺيندس پيا
 مرنديو نه سندس شواذ ڪندا
 اچرج آهه ڪبير اهو
 کاڌو ڪاٺو، پتو پاٺو
 (ڪبير، ڪرنگولي)

ڊاڪٽر عزاري پراساد ڊوئڊي ڪبير ئي لکڻ پنهجي
 مشهور هندي گزٽ ۾ ثابت ڪري ٿو ته ڪبير جي سڪڙي
 رسمي ڌرم ئي، لکڻ چيني هڪ پوکين جي روايتن مان ۽
 پنهجي ڪرو راءِ ڏان وٽان ورتل آهي. چري ٿو ته جن ڏينهن
 ڪبير اُڀرڻ ۽ پوڄا ڪندو هئو پراڻڪ هندو ڌرم جو زور
 هئو، پر اهو عام گرهه هئڻ جو ڌرم هوندو هئو. اڃا
 ديس ۾ رها ته ڪيترا ڌرمي رواج چالو هئا، ڪي وڏا پوڄا
 ياد ڪندا هئا، ڪي سياسي بڻيا هئا، ڪي دين بڻيا هئا،
 ڪي دان ڪندا هئا، ڪن شواب هوريءَ کي ٿهيا جو
 بهترين نمونو سمجهيو ٿي ۽ ڪي ٻين منتر پڙهندا هئا ٿڪي
 ڏيندا هئا ۽ پاڻ کي سڏائيندا هئا، ڪن کي ٿيڻ ۾
 وشواس هئو ته ڪن کي ٻڌن کي پيوڻ لڳائڻ ۾، اهو ته
 هئا ته رام نام ۾ غلطان ڪوئي ڪونه هئو. سگرو (رامانند؟)
 جي مهر سان ڪبير کي پها منتر مليو هئو. گهڻي مٺي،
 پيو، ٺاڳا، جوکي، جنگم، زهرهه ۽ سياسي هئا پر سڀئي
 ماڻا چار ۾ ڦاٿل هئا. ڪن پٺڻ وارا ته پنهجي ڌرمي سرگس
 ۾ بندوڻ ۽ ٿوڀون کڻي هلندا هئا، ڪبير هيران ٿي ماڻهن
 کان پڇيو: ”دوستو، مهديو جي نالي ۾ هلايل پٺڻ لاءِ هي
 عڪه اٽوڪو بوڪ آهي، ماڻهو پاڻ کي وڏا مهت سڏائن ٿا،
 هري بازار ۾ سادي لڳائن ٿا ۽ ٿورڙي سبب ملڻ تي ٿوب

لشڪ سان حملو ڪن ٿا. ڇا ڏٺائو ته ڪڏهن دشمن تي هٿياربند حملو ڪيو؟ شڪارو به ڪڏهن ٻاروڻ ڪيو؟ اڃا به ڪڏهن ڪا بددوق هئي؟ عجيب اوهي آهن جنجا سونا سنگهاسن پيا چمڪن، جن وٽ گهوڙن ۽ هائين جون قطارون آهن، جنجو لکائين جهڙو لائت آهي! ان مان لڳي ٿو ته اهو نالڪا ساڌن جي ڪمپ ميلي ۾ جلوس جهڙو ڪجهه هئو. انهن تي هئو جو ڪير ان سموري عجيب ۽ غريب رسماي نمائش جي وچ ۾ پنهنجي پيار جي سول ڌرم تي رهي ڏيکارڻو ۽ انجو سبق سيکارڻو.

هٿ پوڳ جي پرمهر يا بيف ڳالهائيندي ڊاڪٽر عزاري پوساد ڊوهند ڪو سهج ٻائي سڌ سرهاد (آلمن صدي) مان هڪ ان جهڙو ئي نهايت دلچسپ حوالو ڏئي ٿو: 'برهمڻ برهما جي مُک مان پيدا ٿيا؛ اهو ته جڏهن ٿيو تڏهن ٿيو. اڄڪلهه آهي ته ٻين وانگر ئي چمن ٿا. پوءِ پڻا برهمڻ ڇڏو ڇا به آهي؟ جيڪڏهن چئو ٿا ته اهو سسڪارن جي ڪري آهي ته پوءِ هڪ ٽيچ جات چنڊال به به اهي سسڪار وجهي سگهجن ٿا. جيڪڏهن چئو ٿا ته برهمڻ اڪوي ائم آهن جو هٿن ۾ ٻٻ ۽ پاڻي کڻي هون ڪن ٿا — جيڪڏهن مڪتي اڪئيءَ ۾ گيهه وجهڻ سان اهڙي آسانيءَ سان ملي سگهي ٿي ته ڇو ڪين سڀني کي انهن ڪوڙ جي چوٽ ڏيئي وڃي؟ بکيه جي باهين سان مڪتي ملي يا نه پر هڪ ڳالو چئي ته بک آهي ته انهن مان اُٿندڙ ڏونهون اکين کي اُٿندو ته ڪري ڇڏي ٿو. اهڙي سڌي سنوائي، بنا رک رکاءِ جي لکت، چيني جا آواڻي سڌن ۾ ملي ٿي ڪير انکي اڳتي کڻي آيو؛ مالها ڪاٺ ۽ مورٽ بقر — گندگا جهڙا ٻاڻي رام ڪرڻ ٿا. زندهه هاڻي — چارني ويد ڪهاڻي!

ص ۳۷ کان ۴۰)

اها پر هڪ دلچسپ مشيقت آهي ته كبير جا ڪيترا
وجن ۽ شيد سڪن جي ذريعي بستڪ آدي گرنٽ پر بڻا ساکين
طور ايل آهن. ميڪالٿ جي 'ڊي سڪ رليجن' (جلد ٻيون)
پر ۽ 'سليڪشنس ٿرام سيڪريٽڊ بروڪ آف ڊي سڪس' پر ٻڌ
ڪيتري ئي وڌندڙ وافي ملندي.

ڪبير لفظ رعي وادي آ. عمو جو دنيا جي شور شواني
کان دور روحانيت جي ٻهاڙ ئي رهيو آي. بنارس پر بدبني
رهائش واري غريبالي ڪورڪي جهڙي ۽ کان اسي گهاٽ
(جتي سمجهو وڃي. او نه هن سرور لياڳو) تائين هن ذرم
جي نالي پر قدم قدم اي ڪيترو نه پيل ڪپٽ ۽ ٻاڪند جو
وهوار ٿيندو ٿان. ۽ هن گونگو ٻوڙو ئي رعي مناسب نه ڄاتو.
هن سچ سچ رعي ٿان جنهن لاءِ گهڻو ساهس گهرو عمو خاص
ڪري ان زماني پر جڏهن عئل ۽ منطقي ڪمياپ عما ۽ عار
مجهل ذرم اي ٿيلو. ڊڪرڻ ڪٿو جو بداروان ٿونو سمجهو-
هو. ڪبير اهو اهڙي نه. بيباڪي سان ۽ اثرائتي ٿونو
ڪيو جو آهو پر هندن کيس سمجھ ڪري مڃيو ۽ سندس
طرايعي کي ڪبير بڻيو.

اسين جي باب ڪبير جي هڪ بند جي لوجهي سان
پورو ڪراون ٿا. جنهن پر سندس سکيا جو سار اهايم
شاعراڻي ڏيکڻ سان بيان ڪيل آهي:

ايرت پر سڀ پاڻي آهي
مروپ ٿان اڻان ڪري،
هرچا مورخه جو آهي بس
ڪمون نه جو نه جواب وري!
پران ٿران اڪو ئي آهن
گهٽ جو ٻوڙو ڪولي ٿان،
ڳالهه ڪجهه ڇوي اٿيو جي
ڪوڙو عمو سڀ ڪولي ٿان!

شاعري

شيد ڪي ٻول، شيد ڪي ويچار
 سمجھ سان شيد شيد جي ڏند ڀارا
 شيد آڪاش، شيد ٿي پالال!
 آند پرڄاڻند شيد ڇڏو وسار!
 شيد راڻي، شيد شرون ۾،
 روڻ ٿي شيد، شيد ٿي آڪار!
 وڃند ٿي شيد، آه ٿاڻا ۾ شيد،
 شيد ٿي ٻالال ٿيڙا ۾ ٻوڙ ڪار!
 هر ڏاڻل خواه آڻا ڏاڻل ڀڙ شيد،
 شيد پيدا ڪري ڇڏو سيار!
 شيد جي ٻوڙ ڪر ڪٽيڙو ڇوي
 شيد ٿي ٻائي، آه سرڇڻهار!

(ڪٽيڙو وڃاڻي، ص ۱۸۹)

سنسڪرت جي اللڪا شاسترڻ ۽ مغربي جماليات پڻي
 عالمن ۾ ڪافي عرصي کان اهو اجماع جو موضوع بڻجي رهيو
 آهي ته جنهن نموني خالص شاعريءَ جي ٻوڙ ڪٽي وڃي
 ٿي ان نموني رهسپو وادي شاعريءَ جي ٻوڙ ڪٽي وڃي
 يا نه. اعليٰ ۽ خوبصورت جو فرق ڪي قدر مدد خارج
 آهي. شاعريءَ جي ٿيڻ جي ڄاڻن ڀارتي شاسترڻ سنسڪرت
 ۾ ان جهڙي جو تصور ڪري ڇڏيو آهي ته ڪا به مان جو
 آند حاصل ٿئي نه اهو به هم آند جهڙو ئي آهي — ٻئي

جڙا پالو آهن. ٻئي پاسي آڇ ۾ هنديءَ ۾ روايت ٻوسف لقاد
ڪي گهٽ تعداد ۾ ناهن جيڪي ڪبير کي شاعر ڪري
لڳا ليکين پر کيس انهن ساڌو سنڌن ۾ شمار ڪن ٿا جن
ڪنهن عرصي جي اولڙي سنڌين لکيندي پڻ لکي آهي.
اهڙا لقاد شايد شعر جي گهڙت جڙت ۽ عبارت جي عمدگيءَ
کي ضرورت کان ڏانهن اهميت ڏين ٿا. پر جيڪڏهن انفراديت
وڌن شاعرن جي وصفن مان هڪ آهي تہ ڪبير ۾ لاشڪ
انهن مان هڪڙو آهي.

هؤ اهڙا نقش ۽ اهڙيون علامتون استعمال ڪري ٿو جي
ڪڏهن ڪڏهن ميهڙ آهن، جيستائين اهي آڇ جي ڪن
جديد شاعرن جي خانگي تخيل کان وڌيڪ ميهڙ ناهن.
بليڪ ۽ ڊيڪي واپس سندس ڪيترائي شعر آهن جي انهن
لکڻ ۾ ڏاڍو سليس ٿا پر ٻُڙڙهن روحاني رازن سان ٻول آهن.
سچ ۾ اهو آهي تہ ڪبير فقط شاعر نه پر ان کان گهڻو ئي
ڪجهه وڌيڪ هئو. هؤ هڪ ئي وقت عميق ۽ وسيع هئو.
هن واسطي ايشوري گمان ۽ شاعري هڪ ٻئي کان الڳ
ڪري سگهڻ جهڙيون من جون ۾ حالون نه هيون. جن
ميسر اڪهرت نالي هڪ عرب صحيفي ڏسيو آهي: ”ماڻهو“
لاءِ ضروري آهي تہ پاڻ هڪ ئي، پاڻ ۾ عواض هڪ ۾
وحدت کي قبولي، يعني ايشور فقط ايشور کي ئي ڏسڻ
گهرجي، ۽ پوءِ کيس ”واپس“ اچڻ کپي، مطلب تہ هن
کي ايشور جو چاڻ ٿيڻ کپي ۽ ان چاڻ جو چاڻو پڻ. ڪبير
جي ۽ ۾ ۾ ساڳيو سودا ئي ڏٺو ۽ اڪري سوال ٿو اچي:

ڪنور! ڪمالين ٻن چاڪون؟

ٽيهنجن ٻائيءَ ۾ ٻاڙون!

جل ۾ جالين جل ۾ آهين ۽
جل کان دڙو دڙو آيون ٿا هين ۽
لڙو ۾ لڙو لڙو آڪ ۾ مڙون ۽
پرو ۾ ڪمائين لڙون ۽ ڇاڪون ؟

ڏوڙي

شعر وسيلي غير معمولي شاعراڻي احساس جي اظهار جي مسئلي کي سلجھائڻ لاءِ اهو ڌرين مان بولي ۽ هڪ آهي جا شاعر ڪم آڻي ٿو. هن شاعري کي لفظن جي پنهنجي چونڊ آهي ۽ پنهنجا خيالي بڌڻ وارا آهن جنکي هُو بڌائي ٿو. ڪٿي جي عظمت ان حقيقت ۾ آهي ته هن ان وقت جي ٻڙهيل ڪُٺيلن جي بولي ۽ لکڻي کي شڪرت خواه ڏيکاري ۽ ان ٻارڙي جي ڪهاڻي ۾ ڪڍي پر پنهنجي نئي ڪٽل ۾ تبديل بولي ۽ ڪهاڻي ۾ پنهنجي هٿي هندي وڌان سڌو ڪڍي (سڏڻ جي بولي) ڪري ڪوئين ٿا. هيئن ڏاڪٽر ڳوٺڻڻ ٻڙهيل پنهنجي ڪتاب ڪٿي ڪٿي وڃاڙ ڏاڙا ۾ چوي ٿو: ڪٿي ڪهاڻي ڪڍي بولي ڪم ڪري ٿي آهي ۽ ڪٿي ڪهاڻي ۾ هندي ۽ اڌو ٻارڙي خواهه اڻڄڻي ۽ ٻڙهيل، مارواڙي وغيره جهڙن تمام ٻولين جي آميزش نظر آهي. ٻي ڪٿي ڪهاڻي ۾ ڪهاڻي جو پهريون مسئلو مجموعو ڏاڪٽر شيار سنگرداس جو ڪٿي ڪهاڻي آهي جو ان فلمي لکڻي سنه ۱۹۵۱ء ۱۹۸۱ء (راڻو سن ۵۰۸) ۱۹۸۸ء) جي ڏاڍو ٿي اڀرڻ ڪيل آهي ۽ اهو آهي ڏاڪٽر رام ڪمار وڙما جو سنه ڪٿي ڪهاڻي ۾ ڪٽل صاحب ۾ ڇپجڻ لاءِ ڪٿي ڪهاڻي ۾ ڪٽل آهي. انهن ٻنهي ڪتابن ۾ اسان کي هيٺيون ٻه ٻوليون نظر اينديون ۽

(۱) پنهنجي، (۲) اسر ۽ ۴. فعل جا ٻه چوري نمونا،

(۳) ڪي ٻڙي ٻوليءَ جا نمونا (۴) موضوع مطابق ٻولي،
 (۵) مقامي ٻولين مان ورتل ڪيترائي لفظ، (۶) سليس ۽
 سڌو اظهار، (۷) عالمن ۽ پنهنجي ڏلڏي جا ڪتابا
 (۸) ڪنهن به هڪ مقرر نموني يا ترتيب کي چئجي ته ٻولي.
 آچار رامچندر شڪل پنهنجي ڪتاب 'هندي ساهتيه'
 ڪا اهاڻس ۾ لکي ٿو ته هنديءَ جي سبب ڪوبن ڪڙي
 ٻولي ڪم آڻي جا ڪين سڌن وٽان وسمه ٿي ملي. ليڪن
 ڊاڪٽر نوگنيس سائنس متفق راه لاهي ۽ انجو خيال آهي ته
 ڪير پاڻي صوف ٻولي (اوپر ٻولي جي بئارس واري)
 زبان تائين محدود نه رکيو پر ڪيترن مقامي زبانن جو به
 استعمال ڪيو جن جدا جدا هنڌن تان ايندڙ ستن مهائين
 سان وڃان جي ٿي ويند وڌيڪ ڪري سگهي. هندو
 پنڊتن بابا ڳالهائيندي ڪير فارسي آميز هندي ڪم آڻي
 ٿو. سندس ٻوليءَ ۾ بنگالي، فليمان جون صورون جهڙوڪ
 'اچيلو' نظر اينديون. راجستاني ۽ هنڌا جا لفظ پڻ ملندا.
 سندس ٻوليءَ جي هڪ خصوصيت آهي ته اها آهي ته آسان
 ٻوليءَ ۾ معنيٰ ڪري سمجهائڻ مشڪل آهي. ان سان گڏ
 وڏي ڏکيائي جنهن سان وڏوان کي منهن منهن ٿيو پوي
 ٿو سا آهي واليءَ جون جدا جدا ٻوليون جي شايد والين
 واپس ملڻ ڪري آهن. ڪيترا لفظ ايتري قدر ته بدلجي
 ۽ بگڙجي پيا ويا آهن جو اهنکي ليکڪ ليکڪ ٻوليءَ ۽ سڌن
 اصلي صحيح صورتن ڳولي لهڻ دشوار ٿي پيو آهي. 'الت'
 بالسيان' ۾ ڪير جي ٻوليءَ کي معنيٰ جي اڻڄاڻي ۽ ابهام
 سبب سنڌ ٻاشا (وڏو شڪر پتاجاري مطابق) يا سنڌ ٻاشا
 معنيٰ گڏجي واري جاءِ يا ساڃهيءَ جي ٻوليءَ ڪري پڻ سڌو
 ويندو آهي. ڊاڪٽر داس گهڻا پنهنجي ڪتاب 'آڪيولو'

وليس ڪٿي ۾ احمد ڪندي اهڙن ڳڻهه ڳڻهاند ۾ معاوين
 لاه جدا جدا سبب ڄاڻا آهن. يا نه ڄاڻي ڳڻهه اڳتي ڪي
 منجهان واسطي ائين ڪيو ويندو هئو. يا نه اهوئس ۽ ڪندي
 جي ملڻي جي ڪري هئو. يا نه بنگال ۽ بهار جي سرحد
 تي اهڙي اولي هئي. سنڪرن ۾ سنڌي لفظ نميڻي زبان
 لاه نه ڪم ايندو آهي ۽ ٿي سگهي ٿو نه ڪم جهڙن شاعرن
 الڪي شعوري طور استعمال ڪيو هجي جنن ٽالڪ ۽ ٻين
 ڳڻهه متن يا عام ساج ۾ غير مناسب سمجهيل ڳڻهه ساڙڻ
 جي لڪاڻ لاه ڪندا هئا. ڪهڙا نه ڪارڻ هجن پر ڪم
 جا اهڙا ڪيترا عهد ملندا جي ظاهرا هر منطقي معنيٰ جي
 ابتڙ لکندا. ممڪن آهي نه ڪم رڙهي ڪارو ٿاڻي
 پيچيده سنڪرن جي اوت ولندڙ پندڻن جي منجهان
 واسطي ائين ڪيو هجي. اهڙي قسم جي سنڌ ڀاشا جا ڪجهه
 مثال هيٺ ’تضاد‘ جي سري سان ڏنا ويا آهن.

تضاد

ڪم جا اهي ٻه الڪ ٻالهيان يا الڪ ٻالهيان (اولڏا
 ٻالهي يا اولڏيون ڳالهون) ڪري ڪوليا آهن. هڪ مثال
 ڪم ڪرڻاڻي (ص ۱۴) ۾ آهي.

اهڙو آجوج ڪرود ٻڌايو
 منهن مان اکر نه هڪ لڪو
 ڇو هڻائي ساڻ ٿري، ڪنهن
 ورلي ايئن ڏسو هوندو
 ڇو هڻو پيو پر، لالڪ
 هراس منجهه پيو ويئي
 الڪو ڇو هڻي لالڪ ڪاڏي
 مولڪي مائت وٺي ويئي

کٽي کٽي ميدان ۾ آئي
 جبل اکاري ماڪ-وڙي
 مرغو ماڻهو ساڻ لڙو، ۽
 مچلي پاڻيءَ ڏي ڊوڙي!
 ڏاڏي ڪانه يعني وڇڙي کي
 وڇڙو هي ڏٺي ڪير ٻيو
 هرڻ شين کي مارو، اهڙو
 عجب ٻيوو الشاق ٿيو!
 لڪو عڪاري جهنگل اندر
 چوڙيا نهر تي ٿيو سَهي
 چوي ڪير ڪرڙ ڪڇ سڙي
 جهڪو هن جو پيد لهي!

ڊاڪٽر هزاري پوساد ڊوڊي انهن ڪوٺائن تي 'ٻوڪ'
 جون ٺهيلون ۽ آلت پالسيان' باب ۾ واد واد ڪيو آهي
 ۽ هيٺ ڏنل ڪجهه ڪوٺاڻوليءَ جي هڪ ٻئي پند جو مثال
 ڏيندي ان ۾ ڪم آيل ٽيويهين اصطلاحن جو نئون الڳ الڳ
 موزون (وغولاند جي، وچاڙداس جي ۽ روايتي) جو اٽشو
 ڏنو آهي:

(سٺن جا ڪم ٿيندڙ ڪٿي)

سٺ جا ڪم ٿيندڙ ڪن!
 ڪال نه کائي، ڪلپ نه وڻاي
 ٻيڙي جهوري ڪن بدن!
 السڻي گنگا سمنڊ سُڪائي،
 اولده سڄي کي ٻرڪائي.

طاهر آهي ۽ ٻه راتون ٻه راتون ٻه راتون سان اهي ڪوٽاڻون
 چوڻائي ۽ جون ٻالهيون لڳنديون ٻه ليڪن انهن سيمي لڻن
 کي ڪنهن قسم جي علامتي معنيٰ آهي: من کي عام طور
 مڃي، ڪوڙي، شڪاري، هالي، سولين سان پيٽ ڏي
 ويندي آهي، آيا کي پٽ، وڃڻ، شڪار، شينهن، چوڙو،
 ماکي جي مک، پوکي ڪري سڏيو ويندو آهي، ماما آهي
 وٺا، ناري، ڪري، ڪان، ٻلي، سنسار آهي جهنگ يا
 سمنڊ وانگر ۽ حواس آهن پنج ڪيائون ۽ ساهه ٻيون وغيره
 وغيره. اهڙن ڪيترن ۾ ڪن الڪن ڏانهن پڻ اشارو ڪيل
 آهي: پنج آهن عنصرن يا حواسن لاءِ، ٽي ڪنن يا ٽن زمانن
 يا ٽن لوڪن واسطي، اٺ هڪ پوک، پٽاندو چر جي اٺن
 چڪرن ڪار. جئن هن ڏوهي ۾ —

چوڏاھن چنڊ هجن، مڃهن — چوهڪ ڏيڻا، ٻون

نهن گهر ڪهڙو سوجهو رو — محب نر جتي هجن!

چوهڪ ڪائن واسطي ۽ چوڏنهن وڏيان واسطي آهي.

اهڙن تضادن جي جهولي روايت آهي جا اڀرڻ جي
 وقت کان هلندي اچي. اولڏو رو ۽ ٻي ڪي ڪي مشهور آهن.
 شتر ۽ اڀرڻ ۾ هڪ هنڌ ڇيل آهي، آڪاس ڌرتيءَ ۾
 آرامي آهي ۽ ڌرتي آڪاس ۾ آرامي آهي ۽ چوڻائي ٻوڏين
 انکي اڳتي وڌايو. شايد ڪجهه ڪي اها روايت انهن وٽان ملي.

چنڊ

ڪجهه وقت ڏاڍا ڪا چنڊن جي گهاٽائي آهي ۽ ٽي روي
 انهنکي ڪم آڻڻ جو سائنس دان. عام چنڊ ڪم آڻي ٿو
 جهڙوڪ ڏوھا يا ساڳي، شمس ۽ زميني جي چوٽيون يا چوٽائي.

دوہا آهن. اڪثر اهي ٻن مصرعن وارا ٻيو معديلي تبديل آهن. ٻا وڌيڪا بد سون ئي جوڙيل، گهڻا لوڪ ڳيٽن جا سُر ڪيل آهن. ممڪن آهي ته انهن ۾ جو وڌ ڪري دعواءَ لشي. اُو - و - س - و - ۾ ڳالھ ڪري هجي. ڪم آندل چندن ۾ عروض جي قانونن جي پابندي سختيءَ سان ڪيل ناهي. الهنڪي پنهنجائي قاعدا آهن. ۽ ڪيترن اندروني قانونن جي پنهنجي طريقي تي ئي عمل ڪري ٿو.

اير اي غني پنهنجي ڪتاب 'عسري آف دي پوسن لئنگويج انٽ دي مل ڪورنٽ' ۾ لکيو آهي ته 'عمن هيءَ عشق مستاني همن هڪو هوشيارِي ڪيا' سان شروع ٿيندڙ ڇهن بيتن کي اردو ۾ لکيل پهريون پهريون غزل لکڻ ٿو هجي. ٻو ان بيان جي تصديق ليل ڪلا آهي. ان کان اڳاٽا غزل ڏکئي اردو ۾ آهن ۽ هڪ غزل چندر نالي پوهن جو آهي چنڊو ڏڪڙ واه ٿاڙ سڪيند جي 'اي عسري آف اردو لئنگويج' ۾ ليل آهي. اگرچ هڪجهڙو اردو يا فارسي ٻيو وزن اختيار ڪين ڪيا، پر لڳي ٿو ته ان صوفي شاعرن جو ڪلام بدو هئو ۽ ڪيترن ۾ ڪيترائي انهن جهڙا عشق ۽ الاهي مستيءَ بابت اشارا آهن.

ڪيترن ڪوئي شعوري سگهو شاعرن ڪوڊ هئو. جيڪا ۾ ٻولي وٽس هڪي لکي هئي ان ۾ هن پنهنجي آند ۽ وڌيڪا جو اظهار ڪرڻ گهرو ٿي. نه ڪنهن گهڙيل گراشل محاورن لاءِ ٺاهيائين ٿي نه ئي علمي پارڪن جي واه واه جي ڪا ڪا هئس. انڪري سندس لکڻيءَ ۾ هڪ سر جي ڪهرائي ۽ ڪڙڙ آهي جا پاڻ الڪي هڪ لوالي سولهن پڇمي ٿي. سندس شعر جو لموڙ ٺاهيائين سليم مگر دل ۾ بيهي ويندڙ آهي. اڪثر سندس دوهن ۽ بدن جي پڇاڙيءَ ۾

شاعر جو نالو جوڙيل آهي. ان ذيهين اهو هڪ طرح ليکڪ جي ذهن واسطن جو نمونو هئو ڇاڪاڻ جو ڪيترائي لائل ڪندڙ ۽ شعرون جا پور هوندا هئا. اصل ليکڪ جي مهر ضروري هئي. انڪري وچولي دؤر جي سٺ ڪوئين جي واليءَ ۾ ”ميرا ڪي پورا ڪردر اکر“، ”اُم آيدم للسيداس“ ”سورداَس ڪالي ڪاهو ۽ چوهم ۽ دوجو رنگ“ جهڙيون مصرعون ملنديون.

ڪبير جي ذهن جو خاص ذڪر ضروري آهي ڇو ته ٻين هندي شاعرن وچولي دؤر جي آڍ سٺ شعرن جي مارو لي ڪيترن ئي سٺ سؤ ذهن جون سٺ سٽون لاهيون آهن ڇههوليڪ ڪبير سٺ سؤ جي چاڌولي انگ جي ڪا پورا ڪئي.

ٻيون شاعر اڳيون خوبين

مالي شاعر نامدار، پنهنجي شاعر انگ، ٽيڙو شاعر ويٺا، ڪنڙ شاعر باسو پشور ۽ گهراڻي شاعر آڪو ڪبير سان هڪ ڪمياب آفاقيت ۽ اُسلانيت ۾ ڀاڱي ڀالي آهن جنهن ذات نام ۽ ذور جي سڀني رسمن کي توڙي ڇڏيو. ان زماني ۾ جڏهن ڪ مذهب جو پُرف ماڻهن جي ذهن تي سوار هئو انهن ڪرڻ لاهائن مشڪل هئو. هندي آڻهڻا ۾ ڪبير جي هڪ ٻهولن باغي شاعر ۽ سڀني کان ٻهولن جڏهن پسند جي هيٺ ۾ وڙي هڪڙي بهڻي وڃي (ڏسو يورپي نائمس جي ڪبير اسپيئل لمو، جون ۱۹۶۶ ۾ اشپال سمور ٿالند، اُمر لال ناگر، هلي سردار جعفري، عراق گورڪهوري، پرڪاش چندر گهٽ، اي چلمشو ۽ ٻين جا ليک). هڪ نوجوان لئاد پوري سمجھڻي سان ڪبير کي هنديءَ جي

ٻيٽ شاعريءَ (Beat Poetry) جو ٿاڏو ڪري سڏبو آهي پر مٿي ذڪر ڪيل سٺي ليکڪن ۾ ڪيترن جنهن نموني ٻڌندڙ ۽ ٻڌائڙ کي طوفان وانگر گهالي وڃي ٿو. ان ئي وڙائي وڙائي زور ڏنو وڃي ٿو. ڪيترن کي پڙهڻ کانپوءِ ماڻهو پاڻ کي پنهنجي ٻڌيل اٿار ۽ ٻڌيل مٿاڻن مڃين ڪندو. ڪيتر جي آغا ڪاميابي انڪري آهي جو هو جيڪي ڪجهه چوي ٿو اهو پنهنجي شخصي آزمودي مان ئي چوي ٿو. هڪ ڪوريءَ طور ٻيا اوج ڄاڻ ڪندڙ خواه مسلمانن هٿان ستايل فرد طور پنهنجي شخصي آزمودي کي آڻي ٿو. دلجو واسطيداريءَ ۾ ٻڌائڻي ٿي ٿو. سندس آثاريل شخصي اعتراض لکها ٻي ڏانن جو آواز ٿي پوي ٿو.

لواق ٿور ٿوريءَ جي راءِ موجب ڪيترائي ٻوليءَ
جي ڳوٺاڻن جي ٻوليءَ کي هڪ نئون مڻهور ڏنو آهي. هن
سندن ٻوليءَ ۾ ٻڌائي پوري آهي. لواق ڪيترن جي آڌار ان
ڪارڻ ڀليست جا ڪيترائي مثال ڏنا آهن. ڪيترن پاڻ پڙهيل
ڪيترن محو مگر ٻارن سان هڪجهڙو ٿي وڌو حصو آهي.
ڪيترن انساني زندگيءَ کي ڳڻائڻ ڪري سمجهيو آهي ته ان ڪري ئي
انهن اقليت جي لفظن ۾ ڪيترن ۾ ڏڪاءُ کان بچڻ

ڪٿي به ڏسجي ٿو، ڪل ڪري سٺا ڇوٽا
ڪال جهڙو ٿي اچي - ڇڻي ٿي ٿاڙا

مسائلہ کی ابتدا دُعا - مسکون کے لیے دعا
فصل اول باب اول - مسلمانوں کے لیے دعا

جہن دو عین میں کلمات کہڑی جو احساس چگی رہے
ظاہر کیں آہی۔ نا۔

پتي چوري ڪيو ڪٿي - ڇا ٿو. موڪلي ٿاڙين
 ۽ ٿو ڏهن ڏينهن ۾ ٿو ڏيکاري ٿو ٿي ڇڏيندڙ!
 ان ساڳئي خيال تي هڪ زباني عور خيالن جي ڪورڙهه ٿانه
 ۾ ملي آئي
 ڪانڊي جي ڪٽيڙو جو هليون ٻچن پنهنجي روزاني پراڻا
 جي ڪتاب ۾ شامل ڪيو هئو. (جهڙي جهڙي ٿي
 ڇڏيا).

ڪهڙي پاڇي ڪهڙو پيو
 ڪهڙي پيو مان ڇادر هيءَ؟
 الڪا پنگلا پاڇي پيو
 سمن ٿنڀا مان ڇادر هيءَ!
 ايت ڪڍول دل جو جو چوري
 پنهنجي ٿنڀا واري ٽڪڙي
 سائينءَ ٿي ڏهه مهينا هيءَ
 ڇادر سوڪي لڪي آئي!
 سا ڇادر سوڙو ٿي پائي
 پائي ڪٽي موري ۽ ڪٽي
 داس ڪٽي جڻ سان پائي
 جڻ جا ٿنڀا موٽائي ڏني!

ان ڪٽيڙو جو پيو هئو. ڪانڊي جيءَ ٻي ڪٽي ۽ آڻ
 ٿي ڪهڙو ڏور ڏٺو. الڪا الڪا ٿاڙي ڏور ۾ ۽ مختلف
 حالتن ۾ ڪم ڪندي ۽ ڀارت جي هنن ان عظيم شخص ۾
 ڪهڙن ئي ڳالهين ۾ سماتا آهي.
 ڪٽي جي ڪوٺا هي هڪ ئي ڏوڙي خوبي آهي جو
 اها ڪڏهن به پراڻي نه لڳندي ڪٽي آهي ۽ جي ٿيڻدي

خواهين ۾ من جي شاعري لاءِ اٽاڏي تلاش، اڃا ٺهڪيل سڃاڻ
 ۾ ڪم ڪندڙ شخص جو ادڪو جهڙن مسئلن کي پنهنجو
 موضوع بڻائڻ جي ڪوشش ڪئي. جتي مذهب بدلجي
 عربيت جا جلد بدل ڪتاب ٿي پون ٿا، جتي فلسفا بدلجي
 خالي لفظي بازگري ۽ پاشائي مهاڃار ٿي پون ٿا، جتي ضمير
 کولڻو ۽ زحمتا لنگڙو آهي اتي ڪير جي ڪولا مان وڌو
 آيا ۽ ماڻهن حاصل ٿئي ٿو. بعضي بعضي ڪير آهن
 نالي ۾ معتبر ودوانن جي ڪوٽ ۽ پاڪند جو پردو چوري ٿاڙي
 ڏيکارڻ سان ٽڙڪو ڏيئي ڇڏي ٿو. ٻيو ٻيو ۾ منجهس
 نا آسپديءَ جو نشان ڪونهي. ڪير جي شاعراڻي دنيا ڪا
 ٽڙڪن جي ماري نه آهي، نه ئي زلزلو وڙه جي اٿڻاري راند،
 نه ئي ڪو اوڙاه جهن مان ڪڏهن نڪري نه سگهي.
 وٽس هڪ ڪرناڻي جو ڪهارو ۽ باغي روح آهي: هن کي
 هميشه هن کانپوءِ ۾ اميد آهي. لاشڪ سندس ان اميد
 جو سرچشمو روحاني آهي ۽ بيم طور چئي سگهجي ٿو ته
 اڄ جي زماني ۾ ڇڏهن ڪي به قدر نه رهيا آهن انهن اهو
 سڀ غير حقيقي يا وهمي لکي ٿو. پر ڪير پنهنجي شعر
 ۾ گهڻو ئي ڪجهه ڇڏي ويو آهي، ٻلي ڪو سندس اهو واد
 سان مطابقت نه ڏئي ٿو. انڪري منجهانئس خط وٺڻ لاءِ
 ڪير يعني پنهنجي لازمي ٺاهي. انهيءَ ۾ ئي سندس دائر قائم
 شاعراڻي عظيم جو راز آهي، هو زمان ۽ مڪان جي سرحدن
 کان گهڻو دُور آهي. سندس شاعرانو مشاهدو وڌيڪ وسيع ۽
 بلند آهي. سورهين يا چوڏهين صديءَ ۾، هندستان ۾
 ڪنهنجي حڪومت هئي، ڪهڙي حڪومت هئي ان
 ڪٿ بهت ۾ هو ٻيو ئي ڪنهن پنهنجي زماني جي ادبي
 بدعتن ۽ روايتن کان پڻ بي پرواه رهيو. هن اهوئي ڪجهه

ڪبير جو ڪي سحر سچ سمجهائن. انهن ڪرڻ لاءِ هر زماني
 ۾ وڏي جرئت ڪهرجي. ڪبير کي سچ چوڻ لاءِ اها جرئت
 هئي ؛ پر انجي لاءِ سمجهڻ سٺو لاءِ چکو. ڪبير جي شاعري
 چئن ل ڪمڙن تي لوڪ مرادائن جا پنڌن پوي لکري
 اي لکري هن کان به مختلف قسم جي آهي. اها هڪ
 آزاد روح جي شاعري آهي.

دشمنان

(اوتاسی دلها کتب ملهؤ ...)

اوتاسی دژ... کدین، مالدین
 یکن چار دکمال؟
 جل و ابعس جل کنی بالمان
 رستان اسات اسات
 میان ورهؤ لرو واسطی بوش
 بی نهاربان وات!
 بهنجی بیار بیان کهر لیاکیر
 لوس مرون لولین
 لغان یقان لیان هی اندر حن
 تالی ذاران مین!
 بک ل دبهان لند رالیان
 کهر اگرا ل ولی
 سیجا دشمن بطحی بی
 حاجندی رات لنگهی!
 آن د بهنجی داسی ساجین
 منهو لون بی پتار
 باجه کوی کا آه ساجها
 مروت مروت هار!
 بنا د چدندیس بوز او یارا
 بهنجی ل کورسیر
 داس کور وره لرو ماری
 طندی درس دینر!

(ڦلڦي ڏن ٻالم مور جيا ...)

اوهي سائين ٻن دل ميهجي !
 ڏيهان سچن ڏن وائيان ٿيندي
 لچندي لچندي ٻرهر ٿئي !
 ان مان ٻاڙ ٻه ٻان ڇڪو م
 سڳي سچي چٽار ڪئي !
 ٻيڻ لڪا ٿڌڻ ٻاڙهائيندي
 ٻو ٻيڻ ٻڌن ٻاڙ ٻڌي !
 چوي ڪيڙو ٿڌو ٻاڙي ٿاڌو
 ڏيڻ لاهيو ٻوڙ ٻڌي !

(پيا ملن ٿي آس رهڻون ڪٻ لڙن ڪڙي)

ٻوڙ ملڻ جي آس ڪوڙاڻ ٿاڙ ٿاڙ
 اوڇو ٻوڙي سگهان ٺ ڪڏهن آڻ لڇ وڇان !
 ميهجي ٿڪن ٺ ٻوڙ چڙهان جهٽ ڪري ٻوان
 هر هر چڙهان سڀالي ۽ اڳتي قدم وکان !
 ڪڍي سڄو سڙو ٻوڙ ٻوڙ ٻوڙ
 ڪوڙاڻ ٺ ٺ ڪوڙ ڪيٽ ٻان ڪڙي ٻان !
 آهيان ٺيٺ آهيان ٺيٺ ٺيٺ ٺيٺ
 ۽ چال ٺيٺي ملي ڪهڙي طوح سگهان ؟
 ٻيٺ دل چو ڪول ٻيٺ ٻيٺي سان هڏيا ٺون
 ملند ٻيٺ ٻيٺ ٻيٺ ٻيٺ ٻيٺ ! دل ٺ لاهجان !

(آئينو آپ هي ٻسريو ...)

ٺوڪڻان پنهنجو پاڻ ڀليو!
 شيشي جي گهر منجهه ڪٿو چئن
 ٻن ۾ ٻنهي ٻڙڪي مٿو!
 ڪيهر شينهن ڪرو چئن ڪوهه ۾
 ڏسندي پنهنجو ئي ڇاچو!
 ڦٽڪي جي ڇب ۾ ان هالسيءَ
 ڏند ڪوڙي ڇڪ وڌو!
 ٻانڊر ۾ ڪٿي ٻڌائي
 ٿو ٿو پنهنجو ئي ڏهندو!
 چوي ڪٿيهر او طوطا، ٺوڪي
 ڪنهن ڇري ۾ بند ڪيو؟

(ايسو پر م بگڙچن ڀاري ...)

ڀاري پر م هي رچيا ساري ،
 ويد ڪٿي بهشت ۽ دوزخ ...
 ڪم پرش ڪم ڌاري ؟
 لان ۽ مٽي جو لهر امن لي
 لاد ۽ اولاد برابري
 پڳو نه ڪهڙو لان ۽ ڏوبدين
 سارو پر م سوانديرا !
 چم گدا هڪ جهڙا بن جا
 هڪڙو مل ۽ مڙس
 هڪ ڌڙي مان ٻيڊا ليا سڀ
 ڪم پائين ڪم سڏو ؟
 رڃ ڪڍا ٻهه ڪم ڪم شڪر
 سڀ ڪم هري اهوئي ،
 چري ڪم زار جي ليلا
 هندو ڪم نه ڪوئي !

(توڪو پيو، ملينگي گھونگھٽ ڪي، پٽ ڪول ري)

گھونگھٽ جو پٽ ڪول ري
 پٽهجي پوين ڪي پائيندين لون!
 گھٽ گھٽ اٿڌار سائين وٺي ٿو
 ڪوڙا ٻول ٿا ٻول ري ...
 ڏن چوين جو مان نه ڪر لون
 سائي الڪ سڀول ري ...
 سڻ مهل ۾ ڏيئرو اٿارڇ
 آس ۾ چنڊ نه ڍول ري ...
 جوک جڳس سان ڍنگ مهل ۾
 لڏم پوين آسمول ري ...
 چوي ڪٿو آند ٿيو آ
 وڃي اٿاهند ڍول ري ...

(رهيا ٺهين ڏيس ٻرالا هي ...)

هليو هليو رهڻو ٺاهي
 هي نه ٿو ٻوڏيس چوي!
 هي سسار پڙي ڪاغذ جي
 ٻولڻ ٻول سان وڃي ٿري!
 هي سسار پٺي ڪنڊن جي
 ٺاسي ٺٽڪي وڃي مري!
 هي سسار ڪڪن جي ڏٺي
 باه لکي، ٺي ڪاڪ ٻري!
 چوي ڪٿو پٿر پائي سانو
 سکر نام جي اوند ڪري!

(بُڙهئا هنس ٻولي ...)

ٻوڙهيءَ، مٽڪي اتس ورجايو، آءُ عمده جوان،
 مون کان آه جوان ٻيلا ڪا ڪا ڪا، سونهن نڌان؟
 مون هي پنهجا ڏند وڃايا ڪاڻي ڪاڻي پاڻ،
 وار چڻي ويا بس ڪندي ڪندي گنگا جو اُشان!
 سڙو پاڻي پاڻي وڃاير اُڳڙيون هي رندار،
 سنگ ڪري ٿو پُرش، جو گهاٽير پنهجي سڄي ڄمار!
 پرش سڃايل ڪاڇ ڪوٻان اُڻا ڄاڻل لاءِ سڀڪار،
 ٻوڙهي خوش ٿي ڳائي، ڪاڻي پنهجا باز پٿار.

(هايا مها ٽڳئي هم جاني ...)

مايا چل نه سگهي هڪو جاني
 ٽرڪ ٽرڪ رڪي رڪي هٿن ۾
 ٻولي منڙي پاڻي
 حيدر وٽ ڪملا ٿي وئي
 شو وٽ بڻي پوانِي
 بدده وٽ مور وٽ ٿي وئي
 لهر وٽ اندر پاڻي
 چوڻي وٽ جوڳن ٿي وئي
 راجا جي گهر راڻي
 ڪنهن وٽ هرو بڻجي وئي
 ڪنهن وٽ ڪوڏي ڪاڻي
 بگٽن وٽ پڳڻ ٿي وئي
 سرهما وٽ سرهماڻي
 چوي ڪنهن سڻو پاڻي ساڌو
 هيءَ سڀ اُڪڻ ڪهاڻي!

(لا ئو بابا آگت جلا ئو گهري ري)

بابا آئو آگت جلا ئو گهري ري
 ان ڪارڻ من ڏٺو ڏنڊي !
 من ۾ آئو آگت ڏاڻو ڏيئي
 من ۾ آئي آئي ان ڏک عطي ئي !
 ان ڏاڻو آگت ڏيئي ڏيئي
 ڏاڻو ڏيئي ڏيئي ڏيئي !
 چوي ڪجهه مان انجو داس
 ڏاڻو سڳ رهي جو اداس !

(ڀاري ڪهڙون تو بهڙ ڊرڙون ...)

ڀاري سڏيان ڊڄي ڊڄي،
هڪو چوان نه ڪوڙ
مان ڇا ڄاڻان وار ڪي،
اڳئين ڏاڻي نه مورا!

اڏيس سائدي رک نه ڪر
اڏيس سڏو بهان
ڄاڻين ويند نه پُراڻ،
تولي ڪو ويهه ڪنڊر؟

ڪوئا جي ڪم جي نه ڪم
هين اهو اهو مان
ڏيڙي ڏيڙي ڪي ڪنڊر
پهينين پڪ پوراڻ!

(نيمون ڪي ڪر ڪوٺري ...)

ليٽ بڻائي ڪرلڙي - وجهي وٺين جي سڄي،
۽ پٺين جي چڪ ڏئي - ڪروان ڪاٽ سان ڪيڄ!

خط ٻٽ لکائين جيڪڏهن پڙهين هجي پڙهين،
لس من لپٽن م وٺي ڪهڙو پوءِ سندس!

(اري ان دوئن راه نه پائي ...)

راهه ٻنهي کي هڪ نه آئي!
هندو چوڻ نه ڏئي ڪاٺر کي
پنهجي ڪري وڌائي
ويها جي ٻيرون ۾ لٽي
اها ڏنر هندواڻي ...
مسلمان جا پير اولها
ويها ڪڪڙيون ڪاٺي ...
هندن جي هندواڻي ڏئي مون
ٺوڪن جي ٺوڪاڻي
ڪهڙي واهي وات اي ساڌو
ڏسيو ڪبير کي پائي!

(نه جاني صاحب ڪيسا هي ...)

الانهي صاحب آهي ڪهڙو!
 مٿا مسجد منجه ڪارڻ
 ڪي ٻوڙو ٿيو صاحب تنهنجو؟
 ڪٿي جي ٻيرون ۾ ڪهنگهڙو
 صاحب چمڪو سو نه ٻڌي ٿو!
 پندت ٻڌجي آسڻ ماري
 لسي مالا ٿيونس ويٺو،
 تنهنجي آڏو ڪهت جي ٿينجي
 اٿن نه ڪنهن پي صاحب ٻالو!

(ڀرت ڀرت مين ڦريا ...)

ٻوٽ ٻوٽ مان ڏٺيس - روئي وڃايم ٿوڙ
 مٿا جباري جا سڪهي - ٻوٽي ملي نه ٿوڙ!

آڱريون ڄلمون ڪهڙي ڪهڙي - وات لڪي ٿو ٽڪاڻ
 لون نه ڀلئين نه خوشي ملي - ويڏن اٿن مون سان!

آه ڪي دنيا سڄي - ڪاٺي ٻنڊ ڪري
 ڄاڻي ٿڪي ڪبير - روئي ٿي ڀرتي!

(ٻڌڻ باد بدنتي جهوٺا ..)

ٻڌڻ ڪن ٿا بهت آڃاڻو !
 رام چوڻ سان موڪل ملي هي
 ڪنڊ چوڻ سان واس منو ٿي ،
 باه چوڻ سان ٻيٽ پڙڪي
 هاڻي چوڻدي ٻياس ٿي منجي !
 جيسين پوري اٿندڙ آهي
 طوطو هر هر رام بڪاري ،
 جهنگل ڏانهن وڃي سو اڏري
 ٻوٽو ٿي موٽي رام سڀاري !
 پريم سڄي ماڻها وڃين سان
 پگڻ سان رڳو ڪل چرچو ،
 انجو پريم ڪير ٿي دل ۾
 ويندي هر پور ٻڌجي - سو ڪهو !

(نا مين ڌرمي نهين ڌرمي ...)

آءُ ٿي ڌرمي خورا ڌرمي - آءُ ٿي ڌرمي ڌرمي ڪامي
 آءُ ٿي ٻڌاڻان ٿي ٻڌان ڪي - آءُ ٿي ڪوڪ ٻا سوامي !
 آءُ ٿي ڪي ٿي ٻڌن ٿي - دل ٿي آڇاڻي ٿي دل ٿي ڦاڻي
 آءُ ٿي ڪنهن کان ٿاڙو آهيان - آءُ ٿي ڪنهن سان ٿي
 ٿرڪ لوڪ ٿي آءُ ٿي ويندس - سرڪ ڏانهن ٿي ڪن وڃان
 سڄي ڪور ڪما مون آهن - پوءِ ٿي مان ڪورن کان !
 هن من ڪي ڪو ورتو سڄي - سڄي سو سڄي آهي
 لائي من ٿي ڪير ڪوئي ؟ - ڪير ڪي ڪنهن من ڏاغي !

(سنتن جات نڙ پوڇو فرگميان ...)

ڪهڙي ڏاڪا پڇين ستن جي - ڏاڪا ڀاڱا کان سمن پوي!
 ساڌو برهمڻ ساڌو ڪتري - ساڌو واٽيا جائيءَ جا!
 ساڌن جون ليون چٽيهه جانيون - ڪنڊن ٻلا جا پڇا ڪري!
 ساڌو اائي ساڌو ڏوبسي - ساڌو آهڻ وادين!
 ساڌن ۾ رنداس سبب پي - شوبچ رشي هو پنگي ري!
 جهڙا هندو جهڙا مسلم - ساڌو آهڻ ساڳيائي!
 دليا ۾ لک جانيون ٽهليون - پيد ڪري ڪجهه پي ڏسري!

(موکو ڪهان ڏوندي ڀنڊي ...)

تون ڪٿي ٻولين تو موٽڪي مان نه لهجي پاس ۾!
 مان نه بکويءَ ۾ نه ڏي ۾ يا چري ٺاوار ۾!
 مان نه کل ۾ نه پٽج ۾ مان نه هڏ يا ماس ۾!
 مان نه ڪومن يا ڪوٺائن جوڳي يا وواڳ ۾!
 مان نه دٻول يا ڪ مسجد ڪڇي يا ڪيلاس ۾!
 ڪوئي ڀڳ-ولائو ڪڇي ڀائير بل جي لاس ۾!
 ٻڌ ڪير ان تو ڏاڏي وار سوانسون سواس ۾!

(ٿيرا ميرا منوا ڪيسي اڪ هو، ري ...)

ٽنهنجو منهنجو من ڪئن هڪ ٿئي ؟
 آءُ ٻڌائان اڪن ڏٺي سڀ
 ليڪن پنهنجي ساک ڪٽائي ،
 آءُ ڇوان سڃهائڻ واري
 تون نه وجهين تڏو ويتر ٿندي !
 آءُ ڇوان نه سڃاڻ رهو نه
 ليڪن آئين ٿڌن ۾ تون ،
 آءُ ڇوان اهو وڃي ٿي ره
 پنهنجو من ٻو موڙ ۾ اٽڪي !
 آءُ ٽڪن سمجهائي ڇڪان ڇڪ
 ٻو جو ڪنهن ڪي سمجهه اچي ڪا
 تون نه ٿو ڀڄي هڪ رڌي والڪو
 پنهنجو سڀ ڏن ڏول ڪيوهي !
 سکر اڄو مل ٿو وڃي
 ڏوٽي ڪاٺ ڪري وٺ ڪاٺا ،
 چوي ڪڍو سٿو ٺاهي ماڻو
 پائين پنهنجي من مطلب ڪي !

ڪجهه ڏکيا لفظ

معني	لفظ
ڏسڻ ۾ اچي	سکڻ
جنهن جي شڪل هجي	ساڪار
وهي	سنسائي
پوءِ جهان	پرلورڪ
ڪامل	پورن
مالڪ	پرماتمر
پيارو جذبو	پريم ياو
ڪرت	ڪريا
فنا في الله	سهيڃ ساماڌ
فنا في الله	سهيڃ ميلاپ
اديب	ساختيڪ
پوئلڳ	سمبر قاري
علم وارو - ڄاڻو	ودوان
ڄم - موت کان مٿي	انادي
پوڙهي - نسل	پرنٽالي
مريد - چيلو	شنس
عقيدو	پنٽ
تخليق - شعر	رچنا
ڀڄڻ	سنسڪار
حد	سوما
گفتار - ٻول	والئي
معلم - علم ڏيڻ وارو	آپديشڪ
سوچ - فڪر	رهس
ڌرمي ڪتاب	اڀنشد

جنگي	آڌوت
وحدت	ادويت واد
مالڪ جي واڪاڻ	ايشورواد
سهڻو - نرالو	النوب
تهذيب - رسم رواج	پر ميرا
جوکين جو قسم	تائڙڪو
جوکين جو قسم	سنڌ
جوکين جي قسم	نات
هٺا شڪل	اروپ
دنيا وي گڻن کان مٿي	نرڪي
هيٺا	ورن
هيٺ - شڪل	آڪاز
هي رويو - هٺا شڪل	نراڪار
فرق	مت پيد
مخالف	وروڌي
ڪوڙ	پاڪڻ
خرق	ڌنپ
الله	اونڪار
نقادن	آلوجڪن
پڌ ڌرم جو اصطلاح	شوليه
پڌ ڌرم جو اصطلاح	فالھ
پهاڙي پڌ	وجريان
ڪوشش	سادنا
روح	آتم
اڪر	ڪشر
لفظ	اڪشر
آلهاء	وستار
ڪامل	پرچورن

هڪ روحاني مقام	اشت
هڪ حقيقت	شرقا
سرور - سڪون	آلند
پاڪ	شد
سج	ستم
تجربو - آزمودو	الو
ورهاڻجي نه سگهي	اڪند
آسماني روشني	پرڪاش
آواز	ناد
الاهي آواز	النت باد
الاهي مستي - مراقبي واري حالت	سمادي
وجود - هستي	پراڻ
سهر - تازڪ	سوڪر
ظاهر	پرڪھت
لڪل	گھت
روحاني ڄاڻ وارو	گياڻي
لاڦائي	امر
نه پيدا ٿيندڙ	اجنما
ڪڏهن ختم نه ٿيندڙ	اوناشي
منزل	اوستا
پابندي - بندڻ	بندڻ
چوٽڪارو	مڪت
هڪ جالدار	سڙهي
مٽيءَ مشهورو جهاڙو	ڪڻ پنگر
نجات	موڪش
ڦولاولاڙڪي	سنتاپ
پوڏي نجات	لراوان
نجات وارو مقام	نرييد پد

سر در شني	مڪ جهڙائي
وڪارن	اوڪڻ
اڪيان	لا علم
سروامي	مختصر
منو و گيانڪ	سمجھ وارو
اڌيا تمڪ	روحانيت وارو
ٽار مڪ	مذهبي - ڌرمي
و گيانڪ	سماجي - سائنسي تعليم
هٿ يوگ	يوگين جو قسم
پراڻڪ	جسٽر وارو
مهنٽ	چاڻو
نرمومي	بنا لڳاءُ جي
سنگها سن	تخت
هون	پوڄا جو طريقو
النڪار شا سترين	پڙهندڙن جو نالو
وادو واد	ڳالهه ٻولهي - بحث مباحثو
برهر آند	الاهي سرور
ڪلا	هنر، فن
وديا	تعليم
ويدنا	چاڻ، تجربو
ڪاوي	شاهري
سچيت	سٺي سوچ رکندڙ
سمانتا	تڪميل
ودوان	عالم چاڻو
سوتڪ	وهر - سنسو
سمرت	مڪمل - ڪامل
ڪپت	ڪوڙ
اديت	رسم رواج

نہ ہر ہندو نہ مسلمان۔
اللہ رام کی، پندِ پراٹ۔

کبیر - واڻي

اول الله نور اڀايا، قدرت کي سب بندي،
ايڪ نور تي، سب جگ اڀيا، کون پلي ڪو مندي.
لوگا ڀرم نه ڀولئو ڀائي.
خالقُ خلق، خلق ۾ خالقُ، پور رهيو سرب نائي.
مائي ايڪ انيڪ ڀانت، ڪر ساجي ساجن هاري،
نا ڪڇ پوڄ مائي کي ڀاندي، ناڪڇ پوڄ ڪنڀاري،
سب ۾ ساڄا ايڪو سوئي، تسڪا ڪيا سب ڪڇ هوئي،
حڪم ڀڄائي سو ايڪو ڄائي، بنڊا ڪهڻي سوئي،
اله الڪ نه ڄائي لکيا، گور گڙڙ دينا مينا،
ڪهي کبير ميري سنڪاناسي، سرب نرنجن ڏينا.